

מאמר כט

חינוך קטנים לצניעות

1. הקדמה
2. תוקף מצות חינוך ועל מי היא מוטלת?
3. הגיל בו מתחיל החיוב לחנכו
4. הדין כשעושה לצורך עצמו
5. דבר שיש בו מחלוקת הפוסקים
6. מניעת קטן מאיסור שהיה פטור ממנו אילו היה גדול
7. תוקף האיסור ללכת בפריצות
8. חינוך ללבוש צנוע
  - א. צדדי השאלה
  - ב. מצות חינוך בחינוך לבוש צנוע
  - ג. מכשילה אחרים
  - ד. סיכום דעות האחרונים בדין חינוך לצניעות
9. ענייני צניעות מצויים בקטנים
  - א. מכנסיים
  - ב. כיסוי הגוף בבית כשאין אנשים זרים
  - ג. חוקות הגויים לענין צניעות
  - ד. חינוך קטנים לאיסור קירבה לעריות
  - ה. חיבוק ונישוק בין אחים
  - ו. חיבוק ונישוק בין אחים מאומצים
  - ז. איסור הרהור
  - ח. איסור הסתכלות
    1. הסתכלות קטן בקטנה
    2. רחיצת קטן וקטנה יחד בבריכה
    3. הסתכלות בגדולה [במקומות המגולים והמכוסים]
    4. הסתכלות בתמונות ובסרטים
  - ט. שמיעת קול אשה
  - י. קטנה ששרה או מציגה לפני גברים
10. הפרדה בין בנים לבנות
11. יחוד
12. זאת תורת העולה

1. הקדמה

מן התורה קטן אינו חייב במצוות אך ישנה חובה לחנכו מגיל שהגיע להבנה לקיום מצוות כדי שיתרגל לקיימם כשיגדל.

לאור נתון זה יש לבחון מה הדין לגבי חינוך קטן למצוות הקשורות לענייני הצניעות. האם גם כאן הגיל הוא גיל חינוך כמו בכל המצוות או לא, וכן האם יש חובה לחנכו לכל ענייני הצניעות או רק לחלקן.

2. תוקף מצות חינוך ועל מי היא מוטלת?

למרות שמהתורה הקטן אינו חייב במצוות, תיקנו רבנן שיש חובה לחנכו למצוות^[1] כדי שיהיה רגיל בהן כשיגדל, כפי שכתב רש"י^[2]:

שהזקיקו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה כדי שיהא מחונך ורגיל למצוות.

המשנה ברורה^[3] התייחס לחיובה של האם בחינוך :

ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מוטל גם על האם :

מבואר בדבריו שנחלקו האחרונים בחיובה שלל האם בחינוך ילדיה.

נחלקו הראשונים מה נכלל במצוה זו, האם החובה היא לחנכו במצוות עשה בלבד, אך אין חובה להפרישו מאיסורים, או שהחיוב כולל מניעה ממנו לעבור על לא תעשה.

תוספות במסכת שבת^[4] כתבו :

ונראה דמיירי בקטן שלא הגיע לחינוך, דבהגיע לחינוך כיון שחייב לחנכו, כ"ש דצריך להפרישו שלא יעשה עבירה.

התוס' מבין שחינוך לעשה הוא חידוש יותר מאשר לחנכו שלא יעבור עבירה, ואם יש חיוב לחנכו למצוות עשה ודאי יש חיוב למנוע ממנו לעבור על לא תעשה.

כך סובר גם הרמב"ם^[5] וז"ל :

אף על פי שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה, שנאמר : חנוך לנער על פי דרכו וגו'.

מאידך התוס' בנזיר^[6] כתב :

וי"ל דחינוך לא קיים אלא להזהירו לעשות ולקיים מצוה, אבל להזהיר

(1) יומא פב א וסוכה ב ב.

(2) סוכה ב ע"ב ד"ה "מדרבנן".

(3) סימן שמ"ג ס"ק ב'.

(4) דף קכא עמוד א.

(5) הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה כח.

(6) דף כח ע"ב ד"ה בנו.

מלעבור אין זה חינוך.

כן כתבו גם התוס' ישנים ביומא^[7]. הרשב"א^[8], התוס' רי"ד^[9] המאירי^[10] והנמוקי יוסף^[11].

השו"ע^[12] פסק בעניין זה כרמב"ם הסובר כי מצות החינוך אינה מסתכמת בחינוך למצוות עשה, ונכלל בה חיוב להפריש את הקטן גם מאיסורים :

קטן אוכל נבלות- אין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו; ולהאכילו בידים, אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים; וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפי' בדברים שהם משום שבות.

כל זה הוא לגבי החיוב להדריך את הקטן לדרך המצוות, אך לכו"ע אסור לתת לו איסור בידים, גם אם הוא אינו בר הבנה כלל. דין זה נפסק למעשה בשו"ע^[13] :

ולהאכילו בידים, אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים; וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפי' בדברים שהם משום שבות.

המשנה ברורה^[14] הסביר מהו מקור דין זה :

אסור - לכל אדם ואפילו התינוק אינו בר הבנה כלל, ודבר זה הוא אסור מן התורה, וילפינן לה מדכתיב בשרצים "לא תאכלום" וקרא יתירא הוא, וקבלו חז"ל דר"ל : לא תאכילום לקטנים, וכן בדם כתיב : "כל נפש מכם לא תאכל דם" וקבלו חז"ל דר"ל : לא תאכיל לקטנים, וכן בטומאת כהנים כתיב: "אמור ואמרת"- ואחז"ל : אמור לגדולים שיאמרו לקטנים. והנה משלש מצות אלו אנו למדין לכל התורה כולה דכל איסורי תורה אסור להאכילם או לצוותם שיעברו. ולכן אסור ליתן לתינוק דבר מאכל של איסור אפילו לשחוק בו שמא יאכלנו דהוי כמאכילו בידים [מ"א]:

מדבריו מבואר שבניגוד למצות חינוך שחובתה מדרבנן בלבד, האיסור לתת איסור בידים הוא התורה.

לגבי חינוך קטנה, המג"א^[15] מסתפק בשאלה זו ומכריע כי יש חיוב חינוך גם בקטנה. הוא מביא ראיה לדבריו מילקוט שמעוני^[16]. גם מחצית השקל שם הסכים עמו והוסיף

(7) פב א ד"ה בן.

(8) יבמות קיד א ד"ה ר' יוחנן.

(9) שם.

(10) שם.

(11) שם.

(12) או"ח סימן שמג.

(13) שם.

(14) שם ס"ק ד.

(15) סימן שמג ס"ק א.

(16) אמור דף קעח עמ' ג.

להביא ראיה מתוס' ישנים^[17]. כן מבואר גם ברש"י פסחים^[18] וכך פסק ספר "דיני חינוך קטן"^[19].

3. הגיל בו מתחיל החיוב לחנכו

האיסור לתת לקטן איסור בדיינים קיים בכל קטן, אפילו אינו בר הבנה, אולם לגבי החיוב לעשות פעולה חיובית לחנכו למצוות בזה יש להבחין בשלבים שונים בהתפתחות הילד.

המשנה ברורה^[20] חילק את הגיל בו מתחיל החיוב לחנך לכמה שלבים :

ודע דשעור החינוך במ"ע הוא בכל תינוק לפי חריפותו וידיעתו בכל דבר לפי ענינו, כגון היודע מענין שבת- חייב להרגילו לשמוע קידוש והבדלה. היודע להתעטף כהלכה- חייב בציצית, וכנ"ל בסימן י"ז וכן כל כיו"ב בין במ"ע של תורה בין בשל ד"ס, אבל החינוך בל"ת בין של תורה בין של דבריהם- הוא בכל תינוק שהוא בר הבנה שמבין כשאומרים לו שזה אסור לעשות או לאכול, אבל תינוק שאינו בר הבנה כלל- אין אביו מצווה למנעו בע"כ מלאכול מאכלות אסורות או מלחלל שבת אפילו באיסור של תורה, כיון שאינו מבין כלל הענין מה שמונעו ומפרישו וכן אם הוא כהן אין צריך להוציאו מבית שהטומאה בתוכו אא"כ הוא בר הבנה, אזי מצוה על אביו להוציאו כדי להפרישו מן האיסור מחמת מצות חינוך. ולהכניסו בבית שטומאה בתוכו וכן לספות לו בשאר איסורים אסור אפילו בתינוק שאינו בר הבנה עדיין וכמו שנכתוב לקמיה...

המשנה ברורה מונה שלוש דרגות בגיל של חינוך הקטן :

א. אינו בר הבנה - אין מצוה לחנכו למצוות עשה וגם אין חובה להפרישו אפילו מאיסורי תורה.

ב. בר הבנה קצת [היינו שמבין כשאומרים לו שזה אסור] - אין חובה לחנכו למצוות עשה אך חובה על אביו ואמו להפרישו מכל איסור תורה ורבנן

ג. מבין את מה שמצווים אותו - חובה לחנכו למצוות עשה וודאי חובה למונעו מלא תעשה.

הדרגה הראשונה עליה מדבר המשנה ברורה - אינו בר הבנה - מבוססת על דברים שכתב ספר איסור והיתר הארוך^[21] :

(17) יומא דף פב.

(18) דף פח ע"א ד"ה על ידי.

(19) סעיף ג.

(20) סימן שמג ס"ק ג.

(21) שער מח סימן ח.

וכתב הרמב"ם פרק י"ז דא"מ קטן שאכל אחד מן המאכלות האסורות אפי' מדאורייתא- אין ב"ד מצווין להפרישו לפי שאין בו דעת. בד"א? בעושה מדעת עצמו, אבל להאכילו בידים- אסור אפי' בדבר שאיסורו מדברי סופרים. ואף על פי שאין ב"ד מצווין להפרישו- מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה ובפרישה שנא': חנוך לנער ע"פ דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. עכ"ל. וה"מ בבר הבנה, אבל בתינוק מייתי בסמ"ג מהירושל' דעבודה זרה דתינוק יונק והולך מהכנעני ומן הבהמה טמאה ומביאין לו חלב מ"מ ואינו חושש לא משום שקץ ולא משום טומאה. עכ"ל.

מבואר מדבריו כי ישנו גיל בו אין חובה להפרישו מאיסורים לכו"ע וזהו "תינוק", רמה מעל זה היא תינוק שהוא "בר הבנה" שאז מצווים להפרישו מהאיסורים.

כך עולה גם מדברי שו"ת מהר"ם^[22] שכתב :

והא דמשמע בפרק חרש [יבמות שם] דאפילו אביו לא מיחייב להפרישו, היינו שלא בפניו, אבל אם בפניו עושה התינוק עבירה ויש בו דעת להבחין בין טוב לרע חייב להפרישו.

הרי שכשיש לתינוק "דעת להבחין בין טוב לרע" חובה על האב להפרישו מהאיסורים, ומשמע שלפני גיל זה אין חובה להפרישו מן האיסורים.

בדברי ראשונים אלה אין זה מבואר עד איזה גיל נחשב תינוק שאין חובה להפרישו מהאיסורים ומשם והלאה יש חיוב להפרישו.

מהתוס' בשבת^[23] ניתן ללמוד שעד גיל שנתיים או שלוש הילד מוגדר כאינו בר הבנה ואין חיוב להפרישו מהאיסורים. מעל גיל זה, תלוי יהיה הדבר ברמת פקחותו של הילד, ואם הוא בר הבנה אזי מצווים להפרישו מן האיסורים.

המשנה ברורה מסביר כי פירוש המושג "בר הבנה" הוא שיבין שאומרים לו שדבר מסויים אסור, ואין צורך בהבנה מעבר לכך. הגדרה זו מתאימה לדברי המהר"ם שאמר שהחיוב להפרישו הוא משעה שידוע להבחין בין טוב לרע.

ההגדרה השניה עליה מדבר המשנה ברורה היא גיל בו יש חיוב להפרישו מהאיסורים אך אין חיוב לחנכו למצוות עשה, שלב זה מסתיים בשעה שהוא מגיע לגיל בו ניתן לחנכו למצוות עשה.

לגבי הגיל בו יש חיוב לחנך למצוות עשה כתב השולחן ערוך בהלכות סוכה^[24] :

קטן שאינו צריך לאמו, שהוא כבן חמש, כבן שש, חייב בסוכה מדברי סופרים, כדי לחנכו במצות.

(22) דפוס קרימונה סימן ר.

(23) דף קכא ע"א ד"ה שמע מיניה.

(24) סימן תרמ סעיף ב.

וכתב המשנה ברורה שם^[25] :

כבן חמש כבן שש - כל חד כפום חורפיה [ט"ז ומ"א], ודעת כמה
אחרונים דמבן חמש ולמעלה, אם אביו הוא בעיר שאינו צריך אז כ"כ
לאמו - מחוייב אביו לחנכו בסוכה אפילו אם אינו חרף :

אולם בהלכות שבת^[26] כתב המשנה ברורה שהגיל הוא מאוחר יותר. בדין קידוש בבית
הכנסת כתב השו"ע :

נוהגין לקדש בבהכ"נ, ואין למקדש לטעום מיינ הקידוש אלא מטעימו
לקטן.

המשנה ברורה שם^[27] כתב :

מטעימו לקטן - הנה י"א שיזהר ליתן רק לקטן שלא הגיע לחינוך, אבל
המ"א כתב בשם הפוסקים דמותר ליתן אפילו לקטן שהגיע לחינוך
(היינו כבר שית כבר שבע כל חד לפום חורפיה).

כאן כתב המשנה ברורה שהגיל הוא כבן שש-שבע, ולא גיל חמש-שש אותו כתב
בהל' סוכה^[28].

הבדל נוסף הקיים בין תינוק בר הבנה לתינוק שהגיע לגיל חינוך הוא שבתינוק בר
הבנה רק האב מצוה להפרישו מהאיסור ולא שאר אנשים, אולם לאחר שהגיע לגיל
חינוך - על כולם מוטל החיוב למונעו מהעבירה.

4. הדין כשעושה לצורך עצמו

לגבי האיסור לתת לקטן איסור בידיים מצינו מחלוקת בראשונים.

בגמ' במסכת שבת^[29] מסופר שבני בשכר [שם של מקום] שלחו כמה שאלות ללוי
וביניהן שאלו אם הזורע כשות בכרם עובר בלאו, וז"ל הגמ' שם :

שלחו ליה בני בשכר ללוי: ...כשותא בכרמא מהו?.. כשותא בכרמא
- עירובא. ולישלח להו כדרבי טרפון? דתניא: כישות, רבי טרפון
אומר: אין כלאים בכרם, וחכמים אומרים: כלאים בכרם. וקיימא לן:
כל המיקל בארץ - הלכה כמותו בחוץ לארץ? - לפי שאינן בני תורה.

מכריו רב: האי מאן דבעי למיזרע כשותא בכרמא - ליזרע. רב עמרם
חסידא מנגיד עילויה, רב משרשיא יהיב ליה פרוטה לתינוק נכרי וזרע
ליה. וליתן ליה לתינוק ישראל! - אתי למיסרך. - וליתן ליה לגדול
נכרי! - אתי לאיחלופי בישראל.

(25) ס"ק ד.

(26) סימן רסט סעיף א.

(27) ס"ק א.

(28) עיין בספר חינוך הבנים למצוות [שחיבר הרב נויבירט] ס"ק קנג שהעיר על הסתירה.

(29) דף קלט ע"א.

נחלקו תנאים אם זריעת כשות בכרם אסורה מדין כלאים [חכמים] או מותרת [רבי טרפון]. לפי זה יש לפסוק שבחו"ל מותר לזרוע כשות בכלאים, כי כל הלכה שיש בה מחלוקת לגבי כלאים בארץ ישראל, יש לפסוק בחו"ל כדעת המקילים, וא"כ גם כאן יש להקל בחו"ל לזרוע כשות בכרם.

אולם הגמ' מספרת שכשבני בשכר שאלו את לוי על דין זה, הוא הורה להם לאיסור, בניגוד לאמור לעיל, משום שאינם בני תורה. בהמשך הגמ' מובאת מחלוקת בין האמוראים אם מותר לזרוע כשות בכרם [רב] או לא [רב עמרם חסידא].

הנוגע לנידוננו מופיע בהמשך הגמ', שם מסופר שרב משרשיא נתן לתינוק נכרי פרוטה כדי שיזרע לו כשות בכרם, ושאלו בגמ': מדוע לא נתן לתינוק ישראל? וענו: כדי שלא יבוא להימשך אחרי זה גם אחרי שיגדל. משמע שמעיקר הדין היה מותר לבקש זאת גם מקטן ישראל ורק משום דילמא אתי למיסרך - אסרו.

הרשב"א בחידושו למסכת יבמות^[30] התייחס לגמ' זו:

...ואקשינן: וליתן ליה לתינוק ישראל? ופרקינן: אתי למיסרך. ומאי קושיא ליתן ליה לתינוק ישראל? דכיון דישאל גדול אסור מדרבנן אף לתינוק ישראל אסור לומר לו לעבור ולזרוע? אלא ודאי כדאמרן דלא העמידו דבריהם ז"ל אלא אצל גדולים שבישראל ולא אצל קטניהם, כנ"ל. ואף על גב דאסיקנא התם דאסור משום דאתי למיסרך, לא שייך ההוא טעמא דאתי למיסרך אלא בדבר שאינו לצורך התינוק אלא לצורך הגדול, כההיא דרב משרשיא דזריעת הכשות לצורך רב משרשיא ולא לצורך הקטן

הרשב"א לומד משאלת הגמ' שאין איסור לתת איסורי דרבנן לקטן בידיים, אולם בהמשך, הוא מסייג את דבריו ואומר שכל זה הוא דווקא באופן שאין לחוש "דילמא אתי למיסרך", אך אם יש חשש שהילד יימשך אחרי זה לעבירות לאחר שיגדל - אזי גם בגיל קטן יש למונעו מהאיסור. המציאות בה לדעת הרשב"א אין לחוש ל"דילמא אתי למיסרך" היא כשהתינוק עושה לצורך עצמו.

נמצאנו אומרים לדעת הרשב"א כי מותר לתת לקטן לעבור על איסור דרבנן אם עושה כן לצורך עצמו.

הבית יוסף^[31] התייחס לכלל של הרשב"א ומדבריו עולה שישנן שתי הסתייגויות בכלל זה:

ולענין איסורין דרבנן כתב הר"ן בריש יומא (א. ד"ה יום הכפורים) שכל שהוא לצרכו של תינוק, אף על פי שהגיע לחינוך - מאכילין אותו איסור דרבנן אפילו בידיים, וכן כתב הרשב"א (שם ושבת קכא. ד"ה שמעת) ומיהו כתב בתשובה (ח"א סי' צב) שלא אמר כן אלא להלכה אבל לא למעשה, והרמב"ם בסוף מאכלות אסורות (פי"ז הכ"ז) כתב דלהאכילו

(30) דף קיד ע"א.

(31) אורח חיים סימן שמג.

בידים אסור אפילו דברים שאיסורן מדברי סופרים, וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפילו בדברים שהן משום שבות:

ראשית מביא הב"י את דברי הרשב"א בתשובה שכתב "שלא אמר כן אלא להלכה אבל לא למעשה". שנית, הוא מביא את דעת הרמב"ם שאסר לתת לקטן איסורי דרבנן ולא חילק בין לצרכו לבין לצורך אחרים.

השו"ע העתיק את לשון הרמב"ם ומשמע א"כ שאינו מסכים לכלל של הרשב"א למעשה, ואכן כך נראה שהבינו הגר"א והש"ך^[32] בדעת השו"ע ואף הסכימו עמו למעשה.

כן הבין גם הביאור הלכה על דברי השו"ע כאן, וז"ל:

ודעת הרשב"א והר"ן דאם התינוק צריך לכך - מותר אפילו לספות לו בידיים דבר שהוא אסור מדרבנן, אך המחבר סתם לדינא כדעת החולקים עליהם ואוסרים בכל גווני.

אולם המג"א^[33] הסכים עם חילוקן של הרשב"א למעשה וז"ל:

והרשב"א בתשובה כתב דמידי דצריך לתינוק, כגון אכילה ב"ה - מאכילין אותו בידיים, אבל מידי דלא צריך ליה - לא, דהא אסור לינק אחר כ"ד חודש, ואף שאמרה להלכה ולא למעשה הר"ן כתבה סתם למעשה.

כך פסק גם הגר"א על השו"ע וכן נראה שהסכים למעשה המשנה ברורה בבה"ל^[34].

גם ספר חינוך הבנים למצוות^[35] פסק כרשב"א:

כל דבר שאין בו אלא איסור דרבנן והקטן צריך לו - אין חיוב להפרישו ממנו וגם יכול להניח לו לעשות דבר זה (או לאכול את האיסור דרבנן) לכתחילה, ואף מותר לתת לו לעשות את האיסור דרבנן או להאכילו איסור זה בידיים אפילו אם הגיע לחינוך.

לאור כלל זה כתב בהמשך דבריו:

מותר ליתן בידי תינוק קטן מן הצעצועים המשמיעים קול שהוא מנענע אותם או לוחץ עליהם.

ספר חקרי לב^[36] הביא ראיה לשיטת הרשב"א מהכלל שהובא בגמ' בחגיגה^[37]:

כל היכא דגדול מיחייב מדאורייתא - קטן נמי מתנכין ליה מדרבנן, כל היכא דגדול פטור מדאורייתא - מדרבנן קטן נמי פטור.

(32) יו"ד סימן פא ס"ק כא.

(33) סימן שמג ס"ק ג.

(34) שם ד"ה מדברי סופרים.

(35) סעיף מז.

(36) אורח חיים סימן צט.

(37) דף ו ע"א.

מבואר כי כל מקום בו גדול פטור "מדאורייתא" אין דין חינוך, וא"כ במצוות דרבנן אין דין חינוך וכמסקנת הרשב"א [ועיין לקמן בפרק 6 שהארכנו בביאור גמ' זו והעולה ממנה], אולם בהמשך דבריו דחה ראייה זו והסביר שכיון שבחצי הראשון של המשפט אמרה הגמ' "כל היכא דגדול חייב מדאורייתא", נקטה לשון זו גם בסיפא, אך באמת גם אם הגדול אינו חייב מדאורייתא אלא מדרבנן- ייתכן שיש חיוב חינוך לקטן.

יש לחזק את מסקנת החק"ל מדברי הרמב"ם, שמצד אחד סובר שקטן חייב גם באיסורי דרבנן, כפי שהביא הב"י, ולעומת זאת פסק את מסקנת הגמ' בחגיגה^[38] ומוכח שאין מגמ' זו ראייה לפטור חינוך קטן למצוות דרבנן.

5. דבר שיש בו מחלוקת הפוסקים

בהלכות קידוש בשבת^[39] דן הב"י בקידוש שעושים בבית הכנסת. הבעיה הנדונה היא כיצד יעשה המקדש עם שתיית היין, הרי הוא איננו סועד באותו המקום ואין קידוש אלא במקום סעודה. הב"י העלה אפשרות לתת לקטן לשתות מיין הקידוש ובכך למנוע בעייה של ברכה לבטלה. בבירור אפשרות זו כתב הב"י :

וכתבו הגהות (מיימוניות) בפרק כ"ט (אות מ) שיכולין להשקותו לקטנים, דהא דאמרין בפרק חרש (יבמות קיד.) דבידים לא ספינן להו איסורא היינו נבלות וטרפות, ובהאי גוונא דנפקא לן מלא תאכלו[ם] (ויקרא יא מב) אבל קידוש היום מצות עשה הוא ולא נפקא לן מהתם עכ"ל, ולדברי האומרים דאפילו איסורי דרבנן לא ספינן להו לקטנים בידים כמו שאכתוב ב[סוף] סימן שמ"ג- אפשר דכיון שיש מתירין לשתות בבית הכנסת אפילו לגדולים, אף על פי שהגדולים נוהגים כדברי האוסרים, מכל מקום לא חשיב איסור כולי האי שיאסר להשקותו לקטנים.

מסקנת הב"י היא כי גם אם נסבור שאסור לתת לקטן איסורי דרבנן [כשיטת הרמב"ם לעיל], אפשר לתת לו לשתות מיין הקידוש למרות שיש כאן חשש של איסור שתייה לפני קידוש, משום שכיון שיש מתירין דבר זה "לא חשיב איסור כולי האי שיאסר להשקותו לקטנים". נראה שכוונתו היא שבדבר שיש מי שהתיר, אותו החיוב אינו ברור כ"כ וכיון שכך, אין חובה לחנך את הילד לחיוב ברור יותר.

החקרי לב^[40] הביא את תירוצו של הב"י והרכבה להקשות עליו, אולם ספר שמחת יהודה^[41], לאחר שהעתיק את תירוצו של הב"י, כתב :

ולפי תירוץ זה הנה מבואר דכל דבר דגבי גדולים איכא מאן דשרי לגמרי, אע"ג דלא נקטינן כותיה- מ"מ לגבי קטנים לא חשיב איסור כולי האי כדי ליאסר להאכילו בידים.

(38) הלכות חגיגה פרק ב הלכה ג.

(39) סימן רסט.

(40) סוף סימן סט דף קכג.

(41) רבי חיים יהודה אליעזר סימן יג.

לאור דברים אלה הסיק שמותר לתת לקטן לאכול איסור דרבנן שלא כדרך הנאתן, שכן יש שמתירים לאכול איסור באופן זה, וכיון שיש בזה מחלוקת הפוסקים - מותר לתת דבר זה לקטן, אלא שמדבריו שם נראה שכל זה הוא דווקא באיסורי דרבנן, שכן בתחילת דבריו שם כתב :

דנהי דבעלמא אסור מדרבנן, מ"מ כיון דבעלמא אפילו לגדולים איכא מ"ד דשרי לגמרי, לגבי קטנים אפשר דשרי לספוינהו בידים, דע"כ לא כתבו דבידים מיהא אסור אפילו באיסור דרבנן אלא לגבי איסורין דאסור לכ"ע, אך כה"ג אפשר דמורה לדעת הרשב"א.

מבואר שכל הסברא להקל במקום מחלוקת היא משום שמדובר כאן על איסור דרבנן, וגם הסוברים שאסור לתת לקטן איסורי דרבנן, יודו להתיר לתת לו איסורים אלה אם לא ברור שהם אסורים לגדול.

שו"ת יביע אומר^[42] הקשה על הכלל האמור מהגמ' בשבת העוסקת בשתילת כשות בכרם וז"ל :

ובהיותי בזה הוקשה לי לכאורה מההיא דשבת (קלט) : כשותא בכרמא עירבובא (כלאים). ופריך מדתניא : כישות- ר' טרפון אומר : אין כלאים בכרם, וחכמים או' : כלאים בכרם. וקי"ל : כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל? ומשני לפי שאינן בני תורה. רב מרשיא יהיב ליה פרוטה לתינוק נכרי וזרע ליה. וליתן ליה לתינוק ישראל, אתי למסרך. וליתן לגדול עכו"ם, אתי לאחלופי בישראל. ע"כ. ואם איתא למש"כ לעיל, אמאי חיישינן הכא שלא לתת לתינוק ישראל משום דילמא אתי למיסרך, והרי יש מחלוקת בדבר בגדולים, וכ"ש שהלכה כהמיקל בחו"ל.

בסוגיית שתילת הכשות בכרם, הגמ' הקשתה : וליתן ליה לתינוק ישראל? וענו : אין לעשות כן מחשש דילמא אתי למיסרך. וקשה, שהרי יש כאן מחלוקת תנאים אם יש כלאים לכשות בכרם [ולמרות שכל המיקל בארץ - הלכה כמותו בחו"ל כבר כתב תוס' לפי שאינם בני תורה, החמירו עליהם שאין אומרים כל המיקל אך עדין לא יצא מגדר מחלוקת] וא"כ לפי מה שכתב הב"י קשה, הרי צריך להתיר לתת לקטן לזרוע, שהרי בדבר שיש בו מחלוקת אין איסור לתת לקטן?

אולם לענ"ד נראה שהב"י יענה שאמנם נכון הוא שלפי כללי חינוך קטן היה מותר לתת לקטן לזרוע כשות, אך כיון שהאנשים שם לא היו בני תורה, רצה רב מרשיא להחמיר מעבר למחוייב ולא לתת לישראל קטן אלא לגוי, וכפי שכתב שם רש"י :

קסבר בחוץ לארץ שרי, ומיהו, כל כמה דאפשר - משני, שלא ילמדו להקל.

לפי זה ניתן אף לסייע את הכלל של הב"י מגמ' זו, שכן לכאורה קשה, מדוע בשלב הקושיא היה ברור לגמ' שניתן לזרוע גם ע"י קטן ישראל? וכי לא ידעה הגמ' את

החשש של דילמא אתי למיסרך? אלא שכנראה בשלב הקושיא, הבינה הגמ' שלפי הכלל שמובא בב"י [שאינן איסור לתת לקטן דבר השנוי במחלוקת] מותר לתת לקטן ישראל, וענו שאכן לפי הכללים הדבר מותר, אך כאן התייחס רב משרשיא לדבר כאילו הוא אסור לגמרי [משום שאינם בני תורה] וממילא חשש דילמא אתי למיסרך. א"כ מהקושיא מוכח כשיטתו של הב"י.

היביע אומר^[43] התייחס לאחת מקושיות החקרי לב ובעקבות כך כתב :

שאף מרן הב"י לא התיר אלא כשהמחלוקת שקולה זה לעומת זה בערך. אלא שנהגו כהאוסרים, וגם אין הדבר אסור מצד עצמו. מש"ה לגבי קטן אין להחמיר.

אולם למעשה סובר שיש להקל בכל איסור דרבנן שיש בו מחלוקת [גם אם המחלוקת שקולה וגם אם הדבר אסור מצד עצמו] בגלל ספק ספיקא: שמא הלכה כדברי האומרים שמותר לתת לקטן איסורי דרבנן ושמא הלכה כדברי הפוסקים המקילים בדבר זה.

אולם בעקבות הקושיא שהזכרנו לעיל מסוגיית שתילת הכשות, הוסיף היביע אומר מגבלה לכלל הנ"ל וז"ל :

ונראה דדוקא לצורך הקטן שרינן ליה היכא שיש מתירים בגדול, אבל לצרכינו אין להקל כלל. וכן מצאתי כיו"ב להרשב"א (יבמות קיד), שהוכיח מההיא דשבת דפרכינן וליתן ליה לתינוק ישראל, דמותר למספי איסורא דרבנן לקטן. ואף על גב דאסיקנא התם דאסור דילמא אתי למסרך, לא שייך ה"ט אלא בדבר שאינו לצורך התינוק, כזריעת הכשות שהיתה לצורך רב משרשיא ולא לצורך הקטן. ע"כ. וכ"כ בתשו' הרשב"א (סי' צב). וכ"ה במאירי (יבמות שם) בשם הרשב"א. וכ"כ הר"ן פ' כל כתבי (קכא). דלא ספינן איסורא דרבנן לקטן אלא לצרכו של הקטן. ע"ש. ואף לדין דנקטינן להחמיר גם באיסור דרבנן. (וכמסקנת המאירי שם. וכ"ה בריטב"א שם). מ"מ כשיש מחלוקת בעצם האיסור דרבנן, שפיר יש לחלק לדין בין לצורך הקטן ובין לצרכינו.

מגבלה זו מסתברת מאד לפי דרכו של היביע אומר שמקל בגלל ספק ספיקא, שהרי אחד מצדדי הספק הוא סמיכה על הפוסקים הסוברים שבאיסורי דרבנן אין איסור לתת לקטן. דעה זו היא דעת הרשב"א והוא סייג אותה רק לאיסורים שהם לצורך הקטן ולא בכל איסורים שיעשה הקטן. ממילא גם הספק ספיקא יעמוד רק במצב זה^[44].

שו"ת יביע אומר^[45] סמך על דברי הב"י הנ"ל להתיר לקטן לאכול מאכלי חלב בהמתנת שעה לאחר אכילת בשר, משום שיש פוסקים המסתפקים בהמתנת שעה בלבד : שמעינן מיהא דהיכא דיש מתירין, יכולים להקל מיהא לקטנים, ומינה

(43) חלק ג יו"ד סימן ג אות ג.

(44) עיין במנו"א ח"א פרק כ הלכה ד] שכתב שבשעת הצורך יש להקל אף שלא לצורך הקטן.

(45) חלק א יורה דעה סימן ד.

לנ"ד שיש מתירין ע"י קינוח והדחה, אף על פי שאנו נוהגים כדברי האוסרים, מותר ליתנו לקטנים מיהא, ואפי' בתוך שעה, ע"י קינוח והדחה^[46].

מסקנה זו תואמת את הכלל שכתב בתשובה הקודמת, שניתן להקל לקטן בדבר שיש בו מחלוקת הפוסקים אם הוא לצורך הקטן.

לכאורה יש להעיר על דברים אלה ממה שכתב היביע אומר בתשובה נוספת^[47]:

מ"מ נוהגים להקל במקום שיש עירוב לטלטל ע"י קטן וכדומה. ויש סמוכין לזה מד' מרן הב"י א"ח (סי' רסט) שמכיון שיש מתירין גם לגדולים, יש להקל לקטנים מהא. ע"ש. ועמש"כ בשו"ת יביע אומר ח"ג (חיו"ד סי' ג). ע"ש.

כך חזר על כך בלויית חן^[48] והילקוט יוסף בדיני חינוך הקטן כתב שכך נהג גם הרב עובדיה עצמו.

יש להעיר: הרי במקרה זה ההיתר הוא שלא לצורך הקטן ולמרות זאת פסק לקולא! בנוסף לכך האיסור עליו מדובר כאן הוא איסור תורה [לדעת האוסרים], ולמרות זאת סמך על הב"י להיתר?

אולם אין מכאן קושיא, שכן היביע אומר^[49] דן בהרחבה בדין טלטול במקום שיש שם עירוב וזו מסקנתו:

מסקנא דדינא, שהנוהגים היתר לטלטל בשבת ברשות הרבים ע"י עירוב של צורת הפתח, יש להם על מה שיסמוכו, ולדעת הרבה אחרונים אף לפי דעת מרן אפשר להקל. וכן כתבו גאוני ירושלים, שאין לנו דין רשות הרבים בזמן הזה, ולפ"ז העירוב של צורת הפתח מועיל לטלטל ברשות הרבים בזה"ז, אלא שהחרד לדבר ה' ונמנע לגמרי מלטלטל בשבת, תבא עליו ברכה

לפי זה מובן מדוע הוא מקל בקטן, שהרי מעיקר הדין סובר שגם בגדול יש להקל.

6. מניעת קטן מאיסור שהיה פטור ממנו אילו היה גדול

יש לברר אם קיימת חובת חינוך לקטן במצוה שאינה קיימת בקטן מחמת התפתחותו והבנתו ולא מחמת הפטור של קטן. היינו: האם יש חובה לחנך קטן במצוה שגם אילו קטן היה חייב במצוות- לא היה שייך לחייבו במצוה זו מחמת התפתחותו.

שאלה זו היא מעשית בעניין חינוך קטן לצניעות. אם בקטן לא קיים הרהור ויצה"ר ואין קיימת בו משיכה לבני המין השני, הרי יש לנו כאן מצוה שאינה קיימת בקטן

46) עיין גם יביע אומר ח"ה סימן יא.

47) חלק ד - אורח חיים סימן מז.

48) סוף סימן קכח.

49) חלק ט אור"ח לג.

בגלל התפתחותו ולא בגלל הפטור שלו ממצוות, וממילא מתעוררת השאלה אם יש חיוב לחנכו למצוה זו.

שו"ת אגרות משה^[50] נשאל לגבי הפרדת ילדים וילדות קטנים במוסדות חינוך גם בכיתות הנמוכות של ביה"ס [ספר הקטן והלכותיו^[51]] כתב שכנראה כוונתו לכיתות א-ג], ובדבריו התייחס לשאלה הנ"ל :

הנה בדבר למוד במחלקה אחת ילדים וילדות, ודאי אף לקטנים וקטנות ביותר אין רוח חכמים נוחה מזה, דאף שעדין אין בהן יצר הרע וחשש הרהור- מ"מ הא צריך לחנך אותם להתרחק מנשים ואת הילדות מאנשים, וכשלוּמדין ביחד אדרבה עוד מתרגלין להיפוך להתקרב ויתרגלו מזה גם לכשיתגדלו שכבר יהיה בהן יצה"ר וחשש הרהור. ולכן אף שאין בזה שייכות חשש איסור עתה, שאף אם היו גם קטנים חייבין במצות לא היה שייך בהו האיסור- מ"מ הא יש חיוב חינוך.

בשלב הראשון מבין האגרות משה כי ודאי אין רוח חכמים נוחה מלימוד משותף בגילאים הצעירים, משום שע"י שמתרגלים להתערב בגיל צעיר, יתרגלו גם להתערב כשיגדלו ואז כבר נמצא בהם יצה"ר. לכן הוא מסיק שיש חובה להפרידם מדין חינוך.

בהמשך התשובה תולה האגרות משה ספק זה במחלוקת האחרונים בדין חינוך קטן לארבעת המינים בארבעה מינים שאולים :

ולכאורה תליא זה במחלוקת הפוסקים בהא דלא ליקני אינש הושענא לינוקא ביום טוב קמא, שאר"ז בסוכ' דף מ"ו שהמג"א בס"י תרנ"ח סק"ח סובר דלא יצא הקטן, וכוונתו דלכן לא יצא האב ידי מצות חינוך ויצטרך האב לקנות להקטן לולב ואתרוג אחר כשלא יוכל להקנות לו אחר שיצא הוא משום שצריך לו למחר, שיהיה שלו מצד ספקא דיומא. עיין בלב"ש וכן סברי רוב האחרונים. אבל המ"ב בס"ק כ"ח הביא שיש אחרונים שסוברין דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, ושכן משמע במרדכי בשם ראב"ן ועיי"ש בשער הציון שמשמע שכן דעתו נוטה להלכה. שלכן בעובדא דידן יהיה איפכא דלהמג"א יהיה לקולא כיון דמצות חינוך לדידיה הוא באופן שאם היה חייב במצות היה יוצא, ולכן הכא כיון כי שאף אם היה חייב במצות לא היה שייך לאסור עליו אין לאסור גם מדין חינוך. ולהחולקים דחינוך מקיים אף שלא הקנה לו משום דעכ"פ מתרגל ומתחנך בזה לקיים במצוה כשיתגדל לכן יש לאסור שילמדו יחד כדי להרגילם ולחנכם להתרחק מנשים אף שאין בזה שייכות איסור אף אם היו חייבין במצות.

המחלוקת אליה מתייחס האגרות משה מתייחסת לחינוך קטן במצוות ארבעת המינים ביום הראשון כאשר משאיל לו אותם [שבאופן כזה גדול אינו יוצא ידי חובה]. דעת רוב האחרונים היא שחייב לתת לקטן ארבעה מינים שכשרים גם לגדול, ואם נותן לו

(50) יורה דעה חלק א סימן קלו.

(51) ח"ג עמ' קכד.

ארבעה מינים שאולים-אינו יוצא ידי חובת חינוך, והמשנה ברורה הביא שיש אחרונים הסוברים שיכול לקיים מצות חינוך גם במינים שאולים. היינו, דעת רוב האחרונים היא שכדי לקיים מצות חינוך צריך לתת לקטן מצוה עם כל פרטיה, ואילו דעת חלק מהאחרונים היא שמצד דין חינוך אין צורך בשמירה על כל פרטי המצוה. האגרות משה כנראה מבין ששורש המחלוקת היא אם יש מצות חינוך גם באופן בו גדול אינו מחוייב במצוה, שלדעת המג"א וסיעתו קיום מצות חינוך הוא רק באופן בו גם גדול חייב, ואילו לדעת האחרונים גם באופן שגדול אינו מחוייב- קיימת מצות חינוך.

לפי זה טוען האגרות משה כי בנידוננו הדין משתנה. לדעת המג"א ורוב האחרונים אין חיוב לחנך הקטנים לצניעות, שכן גם אילו קטנים היו חייבים במצוות לא היינו אוסרים להם ללמוד בעירבוביא שהרי אין להם יצה"ר, ולכן אין לאסור עליהם גם מדין חינוך ללמוד במעורב, אולם לדעת שאר האחרונים הסוברים כי אין צורך בכל פרטי המצוה כדי להתחייב בחינוך, גם כאן יש לחנכם למרות שאין להם יצה"ר.

לדעתי ניתן לדחות את הדמיון שעשה האגרות משה בין חינוך קטנים לצניעות לבין מחלוקת האחרונים בדין לולב שאול לקטן. האחרונים נחלקו בשאלה באיזה אופן מקיימים את מצוות החינוך ולא באילו מצוות שייכת מצות חינוך. לגבי אופן החינוך טען המג"א שכשמחנכים את הקטן יש לחנכו באופן בו יתחייב במצוה כשיהיה גדול, ולא לעשיה שאין מצוה שייכת בה לעולם [כגון לולב שאול], ואילו המשנה ברורה סבר שגם באופן כזה יש מצות חינוך, אך לגבי סוג המצוות בהן קיים חינוך, ייתכן שאין מחלוקת כלל. ייתכן שהמג"א יודה שגם במצוות שאינן שייכות כלל בקטן יש מצות חינוך כדי להרגיל אותו למצוות, ומאידך ייתכן שגם המשנה ברורה יודה שבמצוות שאינן שייכות כלל בקטן, כי הוא מופקע מהן לגמרי [גם לו היה חייב במצוות]- אין דין חינוך קיים. ממילא אין קשר בין מחלוקת האחרונים בדין חינוך ללולב לבין נידוננו כי בנידוננו אופן החינוך הוא בדיוק באופן שכך קיים את המצוה גם כשיגדל [ולכן לגבי אופן החינוך כו"ע יודו שיש כאן חינוך] וכל החסרון הוא שמצוה זו במהותה אינה קיימת בקטן^[52].

כמו כן יש לדחות את הדמיון בדעת המג"א בין קטן בלולב שאול לבין צניעות, משום שדווקא בענין חינוך למצוות עשה סובר המג"א שכיון שלו קטן היה חייב במצוות לא היה יוצא באופן הזה- אין כאן מצות חינוך, משא"כ לענין איסורים, ייתכן שהמג"א יודה שגם כשאינו מבין את הענין יש לחנכו להתרחק מכך כמו שכתב המשנה ברורה שהבאנו לעיל לחלק בין חינוך למצוות בהן צריך חריפות שכלו של הילד לבין הרחקה מאיסורים.

בעקבות הדמיון האמור לעיל מסיק האגרות משה:

ונמצא שלמה שמשמע משעה"צ שהמ"ב סובר כי מהאחרונים דלא כהמג"א יש לאסור גם מדינא, אך לרוב האחרונים שסברי כהמג"א אין

52) ויש לסייע הבנה זו לאור הראיה שנביא לקמן ממסכת חגיגה, שאם לא נסביר כך את המ"ב אזי יוקשה לו מגמ' זו, ולפי דברינו זה מתיישב.

לאסור מדינא, אבל רוח חכמים ודאי אין נוחה מזה לכו"ע, וגם הוא ספקא לדינא אף בקטנים ביותר.

ולכן מה שהסכמתי להקל הוא רק בשעת הדחק שלא היה באפשרי לעשות בית ספר מיוחד לילדות, והיו הילדות מתחנכות בבתי ספר של המדינה שהוא ללא אמונה וללא מעשים ח"ו, ולכן היה עדיף שילמדו בבתי ספר שיסודו היראים אף שלומדים יחד עם ילדים כשהן קטנים טובא שאין בהן שייכות האיסור, כיון שלרוב האחרונים בארתי שליכא איסור מדינא, ואף להמ"ב אולי כיון שהוא הוא רק משום חינוך יש ג"כ להתיר כיון דלא יוכלו לקיים שני החינוכים, חינוך הבנות באמונה עדיף. וא"כ ברור ופשוט שאם אך יש אפשרות לעשות בית ספר מיוחד לילדות אף לקטנות ביותר - מחוייבין לעשות וכ"ש לגדולות וגדולים קצת שאסור לכו"ע מדינא בין בלמודי קדש בין בלמודי חול. והנני ידו מוקירו, משה פיינשטיין

לכאורה יש להעיר על מסקנתו, שהרי שאלת קטן לולב שאול שנויה במחלוקת הפוסקים, וממילא גם סוגיית חינוך קטן למצוות שאינן שייכות בו - שנויה במחלוקת [לפי הדמיון של האגרות משה] ומדוע א"כ פסק להחמיר, הרי לפי מה שכתבנו בשם הב"י כל מקום שיש בו מחלוקת - אין בו חיוב חינוך?

אולם אין זה דומה, שכן הכלל נאמר על ספק במצוה, אך כשהספק הוא אם הקטן חייב או לא - הרי זה ככל ספק אחר ואין כאן כלל להקל.

גם בשו"ת יביע אומר^[53] דן בשאלת ההפרדה במוסדות חינוך לילדים קטנים ובדבריו הביא את מה שכתב האגרות משה להקל לפי שיטת המשנה ברורה בהלכות לולב וכתב עליו :

ומ"מ יש להעיר במ"ש שלפ"ד המשנ"ב יש לאסור בנ"ד מדינא מדין חינוך, לפמ"ש הרשב"א בחי' ליבמות קי"ד שמצות חינוך לא שייכא אלא במ"ע ולא במצות ל"ת. ע"ש. א"כ אין הדבר ברור לאסור בזה משום חינוך, אף להמשנ"ב שנוטה להבגדי ישע והברכי יוסף. ומכ"ש שעצם סמיכתו של המשנ"ב ע"ד המרדכי בשם הראב"ן... אולם יש להעיר של"ז מ"ש הריטב"א בחי' לסוכה (ב):... נמצא שלדעת רוב האחרונים נקטינן כהמג"א, והריטב"א מסייעם. ולפ"ז בנ"ד יש להקל מדינא לפמ"ש לתלות זה בזה.

אלא ש"ל דהכא גרע טפי דיצרא אלבישנהו דרך הטבע, ואין מחוסרים מעשה כ"כ כי התם, וחיישינן טפי דילמא אתי למיסרך. וכ"ש שערוית נפשו של אדם (אדם) מחמדתן ומתאוה להן, בין בפניו בין שלא בפניו. (חגיגה יא: וע' תוס' סוטה ח) ולכן ראוי להחמיר בדבר כל שיש אפשרות להקים בית ספר נפרד, הלא"ה יש להקל בשעת הדחק בקטנים וקטנות ללמדם במחלקה אחת, וכל זה בקטנים ביותר שאין להם יצה"ר כ"כ,

אבל בילדים שהם עכ"פ למעלה מגיל תשע בודאי יש להחמיר בכל אופן. והמיקל בזה אין רוח חכמים נוחה הימנו, וכמ"ש ג"כ מהר"מ פיינשטיין (שליט"א) [זצ"ל]

הרב עובדיה מסכים עם הדמיון שעשה האגרות משה בין נטילת לולב שאול לבין חיוב חינוך למצוות עשה, אולם בשונה מהאגרות משה הוא מחזק את הסברא להקל בנידון דידן.

בתחילה הוא מעיר על האגרות משה מדעת הרשב"א הסובר שאין כלל דין חינוך לאיסורים [וכך דעת עוד ראשונים], וא"כ בנידון דידן גם המשנה ברורה יודה שאין חיוב לחנך בכה"ג. אמנם נכון הוא כי המחבר פסק שגם באיסורים יש דין חינוך, כפי שהבאנו לעיל, אך נראה שהיביע אומר מביא סברא זו כצד נוסף להקל ולא שסמך כל פסקתו עליה.

עוד העיר היביע אומר שרוב אחרונים פסקו כמג"א, והביא להם ראייה מפורשת מהריטב"א, וא"כ כך יש לפסוק להלכה וממילא כאן יש להקל מדינא.

לאחר מכן כותב היביע אומר שיש מקום לומר שכאן יש להחמיר יותר וגם המג"א יחמיר, משום שכאן ודאי ייכנס בהם היצה"ר ולכן יש לחוש ולהפרידם מגיל קטן "דילמא אתי למיסרך, ועוד שבעריות נפשו של אדם מחמדתן".

מסקנת היביע אומר היא שלכתחילה יש להחמיר אך מדינא נראה מלשונו שיש להקל.

בתחילת התשובה ביביע אומר שם הוסיף להביא ראייה להקל מהגמ' בחגיגה, שאין חיוב חינוך למצוה שאינה קיימת בקטן גם לו היה חייב במצוות.

במסכת חגיגה^[54] הסתפקו מה דין חינוך למצוות ראייה בקטן חגיגה או סומא.

בעי רבי שמעון: קטן חגיגה לדברי בית שמאי וסומא לדברי שניהם, מהו? - היכי דמי! אילימא בחגיגה שאינו יכול להתפשט, וסומא שאינו יכול להתפתח, השתא גדול פטור, קטן מיבעיא? לא צריכא, בחגיגה שיכול להתפשט, וסומא שיכול להתפתח, מאי? - אמר אביי: כל היכא גדול מיחייב מדאורייתא - קטן נמי מחנכין ליה מדרבנן, כל היכא גדול פטור מדאורייתא - מדרבנן קטן נמי פטור.

הגמ' מסיקה כי אם המום לא עתיד לעבור [חגיגה דאינו יכול להתפשט וסומא שאינו יכול להתפתח], אזי אין כלל ספק שאין חיוב קיים כאן משום חינוך, שכן בכה"ג גם גדול אינו חייב במצוות. הספק של הגמ' הוא במום עובר [בחגיגה שיכול להתפשט וסומא שיכול להתפתח] שכן כשיגדל יתחייב במצוות וא"כ אולי נחנך אותו לכך כבר כעת.

בהסבר הספק של הגמ' כתב התוספות במקום^[55] :

54) דף ו ע"א.

55) ד"ה בחיגור שיכול.

מי אמרינן דכיון גדול המיחייב מדאורייתא גבי קטן נמי מיחייב בחינוך, דמידי הוא טעמא בקטן אלא משום לחנכו דידע כשהוא גדול, או דלמא כיון גדול בהכי לא מיחייב גם קטן לא.

לפי תוס' הבעיה של הגמ' היא לכאורה הספק שאנו דנים בו. מצד אחד כשיגדל יהיה בר חיוב וא"כ יש מקום לחנכו למצוה, מצד שני במצב בו הוא נמצא כעת גם גדול פטור מהמצוה, וא"כ גם דין חינוך אינו קיים כאן.

מסקנת הגמ' היא שכיון שגדול פטור במצב זה של חигרות או עוורון ממצוות ראייה גם קטן פטור, וכך פסק גם הרמב"ם^[56] :

ואם היה הקטן חגר או סומא או חרש אפילו באחת- אינו חייב לחנכו אף על פי שהוא ראוי לרפואה, שאילו היה גדול והוא כך היה פטור.

לאור זאת יש לפשוט את הספק ולפטור קטן מחינוך במצב בו גם גדול לא היה חייב במצוה.

היביע אומר שם כתב שיש מקום לחלק בין הראיה לבין דין הפרדת בכיתות הלימוד בגיל צעיר :

והגם שי"ל דשאני התם שגדול בכה"ג מחמת מקרה של חיגר או סומא פטור, מש"ה גם בקטן לא גזרו מצות חינוך, אבל כאן שרוח הוא באנוש ע"פ דרך הטבע שהגדול יצרא אלבשיה הוי כאילו זמנא ממילא קא אתי. מ"מ פשטא דשמעתא מוכחא לפטור בנ"ד ממצות חינוך ממש. (וע' בברכי יוסף (סי' תרנז סק"ג) ובשו"ת חקרי לב (חאו"ח סי' צט). ע"ש.) ורק לכתחלה ראוי לעשות הרחקה,

בעקבות כך מסיק היביע אומר :

אולם בנ"ד שהמדובר הוא בקטנים ביותר שאינם יודעים לעשות רע, ואין להם יצר הרע כ"כ, י"ל שאין בזה מצות חינוך, שלא ציוו חז"ל על חינוך הבנים אלא לפי אותו המצב שהגדולים חייבים בו, אבל בכה"ג שאלמלא שיצו"ר מצוי בגדולים לא היו עושים ביניהם הרחקה, קטן פטור מחינוך.

אין זה ברור לי די הצורך מדוע ראייה זו לא הובאה באגרות משה. כמו כן לכאורה יש מקום להעיר על ראייה זו משום שבגמ' מדובר על מצוות עשה ואילו לגבי צניעות הנידון הוא במצוות לא תעשה. א"כ אפשר לומר שדווקא חינוך לעשה דורש שייכות גדולה יותר למצוה אך חינוך ללא תעשה קיים גם אם המצוה אינה קיימת בילד, כמו שכתב המשנה ברורה לגבי הגיל בו מתחיל החיוב לחנך, למצוות לא תעשה יש חיוב לחנך מזמן שהילד בר הבנה ומבין מותר ואסור, אך לחנך לעשה- יש צורך בגיל גדול יותר – גיל חינוך, וא"כ גם בנידון דידן אין להביא ראייה מן הגמ' העוסקת במצוות עשה, להפרדת הכיתות כי בגמ' מדובר על עשה והפרדת הכיתות היא לאו^[57].

[56] הלכות חגיגה פרק ב הלכה ג.

[57] אמנם גם החק"ל הביא ראייה מגמ' זו לדין חינוך קטן למצוות מדרבנן, אך עליו לא קשה שכן הוא

לכאורה יש מקום להעיר על הכלל הנ"ל מדברי רש"י בקידושין. הגמ' שם מספרת על מפגש בין רב יהודה לרב נחמן ובין השאר הציע רב נחמן כי בתו תבוא ותביא להם משקה :

אמר ליה [רב נחמן]: תיתי דונג תשקינן, אמר ליה [רב יהודה], הכי אמר שמואל: אין משתמשים באשה. קטנה היא! בפירוש אמר שמואל: אין משתמשים באשה כלל, בין גדולה בין קטנה.

רב נחמן התיר לבתו להביא משקה, אך רב יהודה טען כי גם בקטנה אסור. בטעם האיסור להשתמש בקטנה כתב רש"י שם :

אין משתמשין באשה - שלא ילמדנה להיות רגילה בין האנשים.

מבואר כי למרות שהיא קטנה שאין בה יצר, קיימת בה מצות חינוך, וקשה על המסקנא דלעיל. צריך לדחוק ולומר שאמנם בתו של רב נחמן היתה מתחת לגיל שנים עשרה אך כבר היתה קרוב ונראה לגיל זה, על כן גם בה נמצאת תאוה. כך נראה גם קצת מהגמ' כי אם היא קטנה ממש אין זה סביר שיכולה להביא מגש עם כוסות ושתייה.

סברא דומה לסברא האמורה לעיל מצאתי בספר "קונטרס דיני מלבושי נשים"^[58] לגבי גיל חיוב קטנות במלבושי צניעות וז"ל :

ואף שכתבו האחרונים דרק במצות הולכים לפי חריפות של הילד ולא באיסורים, י"ל דהכא שאני דלא הוי איסור עצמי אלא בידעת טוב ורע.

ביאור דבריו: שם בס"ק ב כתוב שלבוש פרוץ הוא איסור עצמי. לאור זאת כשדן בחיוב צניעות בקטנה כתב כי רק כשהיא ברת הבחנה בנושא צניעות קיים לאיסור עליה דברים אלה, משום שגם אילו קטנה היתה חייבת במצוות- לא היה עליה איסור של לבוש פרוץ כי המושג צניעות אינו קיים אצלה כי אינה מבינה מהו [דבריו בקשר ללבוש שהוא דת יהודית משא"כ דת משה אוסר כי מכשילה אחרים]

גם החזו"א שנוביא לקמן לדעת הסוברים בדעתו שעד גיל שבע כי אין דעת בני אדם עליהן מחמת קטנן אין בהן דין טפח באשה ערוה ודין זה נאמר גם לגבי לבוש קטנים עד גיל שבע ואינם מכשילים אחרים. יוצא שאין דין אפרושי מאיסורא ולא דין חינוך כנראה בגלל הסברא שכתב האגרות משה, כי הם מופקעים ממחשבת צניעות אין דין חינוך קיים בהם ולא גם אפרושי מאיסורא, או שנסביר שהחזו"א מבין שדין לבוש בצניעות הוא בגלל חינוך ולא בגלל אפרושי מאיסורא.

לפי האמור עולה כי החיוב לחנך לצניעות שונה מהחיוב לחנך לשאר מצוות, שכן כדי לחנך למצוות אלו צריך שיהיה לילדים שייכות לאיסור. לפי זה גיל החינוך הוא

הסיק לגבי חינוך למצוות עשה שתוקפה מדרבנן, והחילוק שאמרנו אינו תקף לגבי דבריו, אך מה שכתב היביע אומר להסיק מכאן על חינוך לאיסורים, בזה יש להעיר כמש"כ בפנים. הדחיה שכתבנו לא תעלה מזור להשמטת ראייה זו מהאגרות משה, שכן האגרות משה אינו מחלק בין עשה ללא תעשה, שהרי למד מדברי המג"א שעוסק במצוות עשה, על הפרדה שהיא מצוות לא תעשה, ומבואר שלא ס"ל חילוק זה.

כיתות א-ג [כמו שביאר בספר הקטן והלכותיו את תשובת האג"מ] והיינו גיל 8-9 [כל אחד לפי רמת התפתחות הנפשית. בנוסף לכך בכנות יש לחוש גם לכך שמכשילה את האחרים, ולכן אצלה החיוב ללבוש צנוע וכדומה מתחיל מגיל שבע, כפי שכתב החזו"א.

7. תוקף האיסור ללכת בפריצות

במאמר חובת האשה לכסות את גופה הבאנו שהמקור לחיוב כיסוי הגוף הוא הפסוק בפרשת סוטה המחייב לגלות את גופה של הסוטה בתהליך ניוולה, כפי שדרשו חז"ל במסכת סוטה^[59] :

ת"ר: "ופרע את ראש האשה"- אין לי אלא ראשה, גופה מנין? [כדתנן מגלה את ליבה. רש"י שם] ת"ל: "האשה".

הסברנו שם שכמו שהגמ' במסכת כתובות^[60] למדה מכך שפורעים את ראש הסוטה, שסתם אשה חייבת בכיסוי ראש, כך יש ללמוד מהברייתא הנ"ל העוסקת בגילוי שאר גופה של הסוטה, שמהציווי לגלות את גופה למדנו שבדרי"כ יש חיוב לכסותה.

לפי זה הסקנו שם כי החיוב לכסות את גוף האשה הוא מדאורייתא ולא הרחבה מדרבנן, אלא שעדיין יש מקום להסתפק אם האיסור ללכת בפריצות זה מצוות עשה או לא תעשה, היינו: האם יש כאן אפרושי מאיסורא או לא. האם אנו למדים שיש חיוב ללכת בגוף וראש מכוסים או שהוא כעין לאו הבא מכלל עשה. ההשלכה של ספק זה היא מאיזה גיל יש לחנך את הילד לצניעות: אם נאמר שיש כאן מצוות עשה הרי שיש לחנך לכך רק מגיל חינוך, אך אם יש כאן לאו- יש להקדים ולחנכו כבר מקודם, כפי שכתב המשנה ברורה שחיוב חינוך לאפרושי מאיסור מתחיל כשהוא קצת בר הבנה 6.

לגבי אופן הלימוד לחיוב הכיסוי מניוול הסוטה כתב רש"י שתי אפשרויות :

אזהרה - מדעבדינן לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור, א"נ מדכתיב "ופרע"- מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות. שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש וכן עיקר.

האגרות משה^[61] כתב שיש הבדל בין שני הפירושים שהביא רש"י. לפי הפירוש הראשון יש כאן גילוי מילתא שהתורה רואה ניוול בגילוי הראש. אמנם אין כאן ציווי מפורש לכסות את ראשה אך יש כאן מעין אמירה שלא תלך בגילוי ראש. הדגש הוא על האיסור ללכת עם שיער מגולה, ולא על החיוב לכסות את הראש, ולפי"ז יש כאן

(59) דף ח ע"א.

(60) דף עב ע"א.

6 הערת הרב נבנצל : אבל אולי האיסור הוא להכשיל את הגברים בהסתכלות ובהרהור, בקטנה מאוד אינה מכשילה.

תשובה : בהמשך המאמר עסקנו באריכות בהיבט זה.

(61) אה"ע ח"א סי' נו.

איסור מעין לאו, שהרי למדנו שהתורה מקפידה שלא תלך בגילוי ראש. אולם לפי הפירוש השני הדגש הוא על עצם החיוב לכסות את ראשה [ולא על הבעייה ללכת כששערה מגולה] וא"כ החיוב לכסותו הוא מעין לאו הבא מכלל עשה שדינו כעשה^[62]. היביע אומר^[63] כתב שלשני הצדדים אין כאן לא עשה ולא לאו אלא רק 'איסור בעלמא'. גם קונטרס דיני מלבוש הנשים הסתפק אם החיוב ללכת בצניעות נקרא חינוך לעשה או אפרושי מאיסורא :

וגם יש להסתפק אם בכלל זה מקרי איסורים, דהא י"ל דהוי בכלל המצוות, דמצוה להתלבש במלבושי צניעות וממילא גם האיסור של לא תאכילם לא קיים בזה.

בהמשך דבריו שם כתב התייחס לגדרי צניעות שהם מדרבנן ["דת יהודית"] וכתב : ולענין שאר דיני מלבוש נשים שנתבארו לעיל דיסודם בדת יהודית, נראה לענין לקבוע שיעור שש שנים, שפחות משיעור זה אין מקום להחמיר שיש הרבה צדדים להקל מצד שיעור חינוך במצות דעלמא ומצד שיעור חינוך בצניעות, שתלוי בידועת טוב ורע והרגש בצניעות שהוא בקירוב לשש שנים, לדעת יש אומרים באחרונים סימן כ"ב סעיף י לגבי יחוד וכנ"ל. ועוד, שעיקר דין חינוך בדבר ששרשו בדת יהודית אינו ברור כלל.

מבואר כי לגבי גדרי הצניעות המחוייבים מהתורה יש ספק אם הם בכלל לאו ויש לאפרושי מאיסורא כבר בגיל קטן, אך לגבי גדרי צניעות שנכללים בדת יהודית, היינו שתוקפם מדרבנן, נקט בפשטות כי הוא מדין חינוך למצוות ואינו נחשב הפרשה מאיסור. לכן לדעתו החיוב לחנך לצניעות הנכללת בדת יהודית מתחיל רק מגיל שש [שהוא גיל חינוך], מה עוד שיכול להיות שכלל אינה יודעת להבדיל בין טוב לרע ואין דין חינוך קיים בה.

בין טענותיו כתב קונטרס דיני מלבושי הנשים כי כלל אין זה ברור לו שבדת יהודית קיים דין חינוך. איני יודע מהו ספיקו, הרי גם דת יהודית התקבלה ע"י חז"ל והפכה לדין דרבנן וחז"ל במסכת ברכות^[64] מכנים אותה "הלכה פסוקה".

ייתכן לומר שספיקו מתבסס על דברי המשנה ברורה בביאור הלכה^[65] שכתב כי מצות חינוך היא על עיקר המצוה ולא על הידורה וז"ל :

ועיין לקמן בסימן תרע"ז במ"א סק"ח, דהביא מש"ג דס"ל דאפילו

62) עוד כתב שם האגרות משה שיש נ"מ בין אפשרויות אלו, שלדרך הראשונה הסוברת כי יש איסור בגילוי שיער הראש, אזי גם בהפסד גדול יש לחייב לכסות את ראשה, וכמו כל לאו שצריך להפסיד כל ממונו ולא לעבור עליו, אולם לדרך השניה, שיש כאן לאו הבא מכלל עשה, והתורה הקפידה על כיוסי הראש, יש להתייחס לחיוב זה ככל מצוות עשה, שבהפסד ממון עד חומש חייב להפסיד ממונו ולקיים המצוה, אולם בהפסד של יותר מחומש אינו חייב לקיים את המצוה.

63) חלק ד' אה"ע סי' ג ס"ק ד.

64) דף לא ע"א.

65) סימן תרעה סעיף ג ד"ה ולדין.

לדין שמדליקין נר לכאור"א קטנים פטורין, [דנהי דמחוייב לחנכו היינו בדבר שיש בו חיוב על הגדול מצד הדין אבל בזה דגם בגדול ליכא כ"א משום הידור מצוה אינו מחוייב לחנך בו הקטן], ואח"כ מצאתי במאירי שגם הוא כתב כן וז"ל: המהדרין במצות נר לכל אחד ואחד לפי מנין בני ביתו הגדולים עכ"ל. ומה שכתב שם המח"ש להשוות דעת הש"ג עם דעת הרמ"א הוא דוחק גדול...

לפי זה אפשר כי כל ענין דת יהודית הוא בגדר הידור מצוה והרחקה שקיבלו עליהן בנות ישראל שלא מעיקר הדין ועל זה אינו חייב בחינוך, ועדיין צ"ע.

8. חינוך ללבוש צנוע

א. צדדי השאלה

לאור האמור עד כה יש לדון האם יש חיוב לחנך קטנים להתלבש בלבוש צנוע.

עד גיל שלוש שנים אין להחמיר כלל בענין המלבושים, שכן הבאנו לעיל את דברי המשנה ברורה המבוססים על דברי הראשונים שכתב^[66]:

עד גיל שלוש אינו בר הבנה ואין חובה להפרישו אפילו מאיסורי תורה.

כ"כ גם הרב זילבר בקוטרס הנ"ל.

הספק מתעורר כשמדובר על ילדים מעל גיל שלוש, שמוגדרים כ"בר הבנה" לענין אפרושי מאיסורא, האם בהם יש חיוב חינוך לצניעות, וא"כ ממתני?

נראה שיש לעיין בשאלה זו משלושה היבטים:

א. האם חינוך לצניעות בלבוש הוא גדר של חינוך לעשה או גדר של אפרושי מאיסורא?

ב. האם יש דין חינוך בקטן במצוות שאינן שייכות בו גם אילו היה גדול?

ג. גם אם מצות חינוך אינה קיימת כאן, יש לדון מצד שמכשילה אחרים כשהולכת בפריצות.

אם נאמר שמצוות צניעות היא בגדר עשה, אזי אין חיוב לחנך אליה עד שיגיעו לגיל חינוך אך בגילאים הנמוכים אין חובת חינוך לענין זה. לעיל הבאנו שהאגרות משה תלה שאלה זו בשני תירוצי רש"י, אולם היביע אומר כתב כי לשני הפירושים יש כאן "איסור בעלמא". לפי הבנת היביע אומר אמנם אין כאן לאו, אך יש כאן איסור, ממילא לפי זה יש חיוב חינוך לצניעות כבר מגיל שהילד בר הבנה, היינו מגיל שלוש.

אלא שיש לומר שאין חיוב חינוך ללבוש צנוע מסיבה אחרת, והיא הנושא השני שהעלינו לעיל, שאין ענין צניעות קיים בקטנים כלל. לעיל הבאנו את דברי האגרות משה שכתב שנחלקו אחרונים אם יש חיוב חינוך למצוות שלא היו קיימות בקטן ולולי

הפטור של קטן. דוגמא לדבר היא מצות הליכה בצניעות, שבקטן אין כלל יצר ותאוה לענין, וא"כ הפטור כאן אינו מצד שהוא קטן אלא מצד שהמצוה אינה קיימת בו. האגרות משה כתב שדבר זה תלוי במחלוקת אחרונים, אך הבאנו לעיל ראייה מהגמ' בחגיגה שנראה ממנה שהחיוב לחנך קטן הוא רק באופן שלו היה גדול- היה מתחייב במצוה. אמנם הערנו שיתכן שכל זה הוא דווקא בחינוך למצוות עשה, אך כשמדובר על אפרושי מאיסורא ייתכן כי גם באופן בו אין המצוה קיימת, עדיין יש חיוב חינוך. אך יותר נראה שאין לחלק בין עשה ללא תעשה, ונראה שמהגמ' הנ"ל יש לפשוט שאין חיוב חינוך למצוות באופן בו גם גדול היה פטור.

לפי זה גם לגבי חינוך ללבוש צנוע אין חיוב בענין זה שכן מצוה זו אינה קיימת בקטן כי אין לו תאוה ומשיכה לענינים אלה, במצב כזה גם גדול לא היה מצווה במצוות צניעות ולכן גם קטן פטור ממנה.

אולם אם המציאות היא שבכך שהקטנה איננה לבושה צנוע היא מכשילה אחרים בעבירה, כאן יש לדון מסיבה נוספת לחיובה ללבוש צנוע.

ב. מצות חינוך בחינוך לבוש צנוע

לעיל כתבנו כי בשאלה אם יש חיוב חינוך ללבוש צנוע יש לדון משני היבטים. ראשית האם יש כאן חינוך למצוה עשה [שמתחיל בד"כ בגיל שש-שבע] או שיש כאן חינוך לאפרושי מאיסורא המתחיל מגיל שלוש שנים ומעלה.

עוד יש לדון לאור מה שהעלה האגרות משה כי בילדה שאינה בת מחשבה לענין זה של צניעות [כפי שניתן לראות בחוש בגילאים הצעירים] אין חיוב חינוך לצניעות.

קונטרס "דיני מלבושי נשים"^[67] הוכיח כי עצם החיוב לכסות את גוף האשה אינו מחשש שתכשיל אחרים אלא שיש כאן איסור עצמי המחייב אותה לכסות את גופה. בהמשך דבריו^[68] שם הוא מתייחס לשאלה אם יש חיוב לחנך את הקטנות ללבוש צנוע וז"ל שם :

ובלמעלה מג' שנים הדעת נוטה שאין מתחיל שנת החינוך עד שתגיע לשנים לדעת טוב ורע, ואף שכתבו האחרונים דרך במצוות הולכים לפי חריפות הילד ולא באיסורים, י"ל דהכא שאני דלא הווי איסור עצמי אלא בידעת טוב ורע, וגם יש להסתפק אם בכלל זה מקרי איסורים, דהא י"ל דהוי בכלל המצוות המצוה להתלבש במלבושי צניעות וממילא גם האיסור של לא תאכילם לא שייך בזה.

לדעתו מצות חינוך לצניעות אינה קיימת בגיל צעיר, משום שחיוב צניעות איננו כמו כל שאר האיסורים שיש לחנך אליהם מגיל שלוש, שכן צניעות היא עניין ששייך לידעת טוב ורע, וזה בגיל מבוגר יותר. עוד הוסיף כי ייתכן שכל ענין צניעות הוא מצוה ולא איסור, וזה ודאי שהחינוך אליו הוא בגיל מבוגר יותר.

67) ס"ק ב.

68) ס"ק ז.

בהמשך דבריו שם הוא מתייחס גם לחובת חינוך בענייני צניעות אחרים שנאסרו רק משום דת יהודית, ובעניין זה כתב :

וכשלוכשת גרבים ארוכים בודאי יש להקל בשמלות קצרות, דכבר נתבאר דהאיסור של שמלות קצרות הוא משום דת יהודית וזה לא שייך בקטנות כאלו, והכיסוי של גרבים מועיל גם לשוק, דאם אינו מועיל היה צריך שהשמלה יגיע עד הקרסוליים מאחר שהעיקר אצלנו דגם למטה מהברך בכלל שוק.

ולענין שאר דיני מלבוש נשים שנתבארו לעיל דיסודם בדת יהודית^[69], נראה לענ"ד לקבוע שיעור שש שנים, שפחות משיעור זה אין מקום להחמיר שיש הרבה צדדים להקל: מצד שיעור חינוך במצות דעלמא, ומצד שיעור חינוך בצניעות שתלוי בידועת טוב ורע והרגש בצניעות שהוא בקירוב לשש שנים לדעת יש אומרים באחרונים סימן כ"ב סעיף י לגבי יחוד וכנ"ל, ועוד שעיקר דין חינוך בדבר ששרשו בדת יהודית אינו ברור כלל.

לעניין חינוך לדת היהודית ברור לו שאין זה בגדר אפרושי מאיסורא [למרות שבדין צניעות דאורייתא הסתפק] ולכן מסיק שאין חיוב לחנך לזה מתחת לגיל שש שנים. עוד הוסיף לטעון כי עיקר דין חינוך בדבר ששרשו בדת יהודית אינו ברור כלל.

לעומת זאת שו"ת יביע אומר^[70] מסיק מסקנה אחרת לגמרי :

אמנם ראיתי להגאון ר' עקיבא סופר זצ"ל בשו"ת דעת סופר (חאו"ח סי' יא), שהעלה לאסור בקטנות משלש שנים ואילך, ושכן מצא להמשנה ברורה בשם שלחן שלמה הנ"ל, שאסרו, מטעם שמגיל שלש שנים ראויות לביאה. וע"פ זה הצדיק את הצדיק דמעיקרא הרה"ג השואל מהר"י יונגרייז ז"ל שצווח ככרוכיא נגד המקילים בזה להלביש את בנותיהם הקטנות בשמלות קצרות וכלי שרוולים, ומקלם יגיד להם שבקטנות ליכא קפידא, והבל יפצה פיהם, שמלבד האיסור דטפח באשה ערוה ששייך מגיל שלש ואילך, ועוד שהרי יש חיוב לחנכן בצניעות עפ"ד תוה"ק, ושלא להרגילן בבגדי פריצות דאסור למספי להו איסורא בידים, ע"ש. ואין ספק שאמת יהגה חיכו שצריך להוכיח בדרכי נועם את הוריהן לבל יוסיפו לעשות כדבר הרע הזה, כי לכל העם בשגגה,

לדעתו [ולדעת השבט סופר] ודאי יש חיוב לחנך את הקטנה ללבוש צנוע כדי שתתרגל ללכת כך גם כשתגדל.

כך כתב גם בנו בספר "דיני חינוך קטן" [וציין למה שכתב אביו ביביע אומר הנ"ל] וז"ל:

(69) כל מה שנכלל באופנה כגון לבוש צמוד וכדומה.

(70) חלק ו אורח חיים סימן יד אות ג.

אסור להורים להלביש את הבנות הקטנות בלבוש בלתי צנוע בשמלות קצרות ביותר ובלי שרוולים.

אין זה ברור אם לדעתו חיוב החינוך הוא רק בדברים שהם דת משה, או שגם בעניני צניעות השייכים לדת יהודית חייב לחנך את הקטנה. אמנם הוא מביא בין השאר חיוב לחנך שלא תגלה את זרועותיה, אך ייתכן שמבין שזרועות הן בכלל דת משה. גם מה שכתב לחנכם "ללבוש צנוע" אין לדייק מכאן שגם בדת יהודית החמיר, כי ייתכן ש"לבוש צנוע" הכוונה צנוע על פי דת משה אך אין חיוב שיהיה צנוע גם בגדר דת יהודית.

על מסקנת היביע אומר יש להעיר, שכן בדין הפרדת כיתות בגיל צעיר כתב בתשובה [הובאה לעיל]:

אולם בנ"ד שהמדובר הוא בקטנים ביותר שאינם יודעים לעשות רע, ואין להם יצר הרע כ"כ, י"ל שאין בזה מצות חינוך, שלא ציוו חז"ל על חינוך הבנים אלא לפי אותו המצב שהגדולים חייבים בו, אבל בכה"ג שאלמלא שיצה"ר מצוי בגדולים לא היו עושים ביניהם הרחקה, קטן פטור מחינוך.

היינו שעל סמך הכלל שבאופן בו גם גדול אינו חייב- אין מצות חינוך לקטן, ובתשובה שם הוסיף להביא ראיה לחזק עיקרון זה ממסכת חגיגה. לפי זה אין זה מובן מדוע החמיר כאן לגבי החינוך לצניעות, שכן היה אפשר לומר גם כאן שבגיל צעיר הן אינן נמצאות כלל בעבירת פריצות, אין לחנכם כלל למצוה זו, ואין זה ברור א"כ מדוע נקט להחמיר בענין חינוך ללבוש צנוע.

ג. מכשילה אחרים

גם אם נאמר שאין חיוב לחנך לצניעות לפני גיל חינוך, יש לדון לחייבם להתלבש בצניעות מחשש שמכשילה אחרים באיסור הסתכלות במקומות המכוסים.

הביאור הלכה בהלכות ק"ש^[71] התייחס למצב של ק"ש בפני ערוה של קטנה:

טפח מגולה וכו' - עיין בספר שולחן שלמה שכתב דשיעור זה שייך אפי' בקטנה מבת ג' ואילך, שהיא ראויה לביאה.

מדברי המשנה ברורה עולה כי יש חשש הרהור גם בערוה של קטנה, ועל כן אסר לקרוא ק"ש כנגדה.

לכאורה יש להסיק מדבריו כי גם לגבי חינוך יש חיוב לחנך את הילדה ללבוש צנוע כדי שלא תכשיל אחרים. סברא נוספת להחמיר בדין חינוך לצניעות לדעת המשנה ברורה היא, שרבנן לא חילקו ופסקו כי מגיל שלוש נחשבת ערוה לדיני תורה, וא"כ כמו שנחשבת ערוה לגבי ק"ש כך גם נחשבת ערוה לגבי חשש להחטיא אחרים וממילא יש חיוב לחנכה לצניעות כבר מגיל צעיר.

לאור האמור לעיל יש להבין כיצד מסקנא זו מתיישבת עם גדרי חינוך, הרי במצוות עשה אין חיוב לחנך את הקטן בגיל צעיר כ"כ? ייתכן שהמשנה ברורה הבין כי החינוך לצניעות הוא חינוך לאפרושי מאיסורא, ולכן הוא מבין כי החיוב מתחיל מגיל צעיר.

ספר מלבושי כבוד^[72] התייחס לדברי המשנה ברורה הנ"ל בדיני ערוה לק"ש וכתב :

שוב ראיתי שכתב חכם אחד שליט"א להקל גם לדעת המ"ב, דחינוך לצניעות זמנו מגיל שש או שבע ולא קודם לכן, דמאחר דבגיל שלש אינה מביאה להרהור אין שייכא בה מצות חינוך כלל לזה אע"פ שמתעם ערוה אסורה מגיל שלש.

לדעת החכם [שאינני יודע מיהו] המשנה ברורה כתב את דבריו רק לגבי ק"ש ולא לגבי חינוך לצניעות. אולם יש להבין מה כתב "דמאחר דבגיל שלוש אינה מביאה להרהור אין שייכא בה מצות חינוך כלל", וקשה, מה הקשר בין העובדה שאינה מביאה לידי הרהור לבין מצות חינוך? אולי כוונתו לפטור את הקטנה מחיובי צניעות משום שהמצוה אינה קיימת באופן זה, והיינו שאם לגדולה היה גוף כמו של הקטנה [או לחילופין לו קטנה היתה מחוייבת במצוות] לא היה כאן חיוב כיסוי, שכן על מקומות אלה יש דין כמו של מקומות המגולים, וא"כ אין חובה לחנך קטנה למציאות שגם גדולה אינה חייבת בה.

החזו"א^[73] התייחס לדברי המשנה ברורה הנ"ל :

כתב במ"ב סימן ע"ה בבה"ל ד"ה טפח דטפח באשה הוא מבת ג' שנה ויום אחד וכן שוק [ולמאי דמבואר לעיל דבאשה אחרת כל שהוא אסור ה"נ אסור כ"ש], ולמאי דמבואר לעיל דכל הני אינה ערוה בעיקרו אלא חכמים אסרוה משום הרהור וטרדא היה נראה דכל שאין דעתן של בני אדם עליהן מחמת קטנותן מותר, והרי דעת הר"י שאין איסור בראיה אלא בהסתכלות, ונהי דדעת ש"פ שסתמו בזה להחמיר בראיה שעינא וליכא סרסורא דעבירה, מ"מ זו שאין יצר עליהן מחמת קוטנן הדעת נוטה שלא אסרום חכמים ואין כאן שיעור בשנים אלא לפי מציאותן וקטנות גופן.

החזו"א סובר שבגיל קטן "אין דעתן של בני אדם עליהן" ואין כאן כל הרהור, ולכן גם ק"ש מותר לקרות כנגדן עד גיל זה. ספר "מלבושי כבוד" כתב שהגר"ח קנייבסקי שאל את החזו"א מאיזה גיל אסור לקרוא ק"ש נגדה והשיבו: "מגיל שבע בערך".

אמנם דברי החזו"א נאמרו לענין אמירת דברים שבקדושה ולא לענין מקומות המכוסים בילדה לענין חינוך לצניעות, אך ספר הקטן והלכותיו^[74] כתב ששמע שמקובל לומר שדבריו נאמרו גם לענין צניעות הלבוש וסיים וצ"ע. גם המלבושי כבוד^[75] הביא שיש שכתבו שדברי החזו"א שייכים גם לענין צניעות הלבוש.

(72) עמוד פד.

(73) או"ח טז ס"ק ח.

(74) ח"ג עמוד קכט.

(75) עמוד פד.

לפי אפשרות זו, החזו"א אינו מחייב לבוש צנוע עד גיל שבע. כנראה סברתו היא שהכשלת הרבים אין כאן, כי אין יצר עליהן מחמת קוטנן. גם חיוב מצד דין חינוך אין כאן שכיון שאינן שייכות בעניין תאוה ויצה"ר, אין חיוב לחנכם. בנוסף לכך יש לפטור מדין חינוך משום שגם גדולה באופן זה לא היתה חייבת (כי אינה מעוררת הרהור) וא"כ אין חיוב לחנך את הקטנה למציאות שגם גדולה אינה חייבת בה.

לעומת זאת, ספר "מלבושי כבוד" [שמסתיר את שמו] כתב בשם הגר"ח קנייבסקי שלדעתו גם לדעת החזו"א נראה לו דמטעם חינוך לצניעות צריכים להלבישה בבגדים הגונים כבר מגיל שלוש [עמוד פג ועמוד כא]. כנראה הוא מבין שלמרות שלא קיים הרהור בקטנה, עדיין יש חיוב להלבישה בצניעות בגלל מצות חינוך, כפי שכתבנו לעיל.

כן נראה שהבין גם שו"ת יביע אומר. בשאלה לגבי ק"ש בפני ערוה של קטנה פסק היביע אומר^[76] כחזו"א וז"ל :

למדנו מדברי הגאונים החזון איש ומהר"ם בריסק שבכנות קטנות דלא קיים בהן טירדא והרהור ליכא דין טפח באשה ערוה. וסברא נכונה וישרה היא. (וע' החסד לאלפים סי' עה סק"ה שנסתפק בזה. וכתב עליו הרב בן איש חי (פר' בא אות ח), שנ"ל להחמיר היכא דאפשר. ע"ש).

אולם למרות זאת בהמשך התשובה^[77] כתב שיש להקפיד על לבוש צנוע כבר מגיל שלוש משום מצות חינוך. מבואר שלמרות שסובר שאין כאן בעיה של הכשלת הרבים, יש חיוב לחנך את הבנות ללבוש צנוע מצד חיוב חינוך לאפרושי מאיסורא.

ספר בית ברוך^[78] חלק על החזו"א וכתב :

ואני העני איני מבין, שהרי מפורש הוא בשו"ע אה"ע סימן כ"ב י"א אף דאיסור יחוד פנויה דוד ובית דינו גזרו, אפ"ה מג' שנה ויום אחד אסור משום יחוד ואנו לא אומרים דזו שאין יצר עליהן מחמת קוטנן לא הוי בכלל הגזירה, ועוד דתמיד חכמים נותנין קיצבה לדבריהם דכן מדת חכמים והיאך יתכן שכאן יפקירו זה להרגשים שלכל אחד ואחד זה יאמר שלבו טוב עליו מאד, שאפילו בת עשר שנה אין לבו נוקפו וזה יאמר שכבר השלים עם היצר שלו, ואפילו לבת חמש עשרה שנה אין בו נוקפו אלא ברור כי סתמו חז"ל טפח באשה ערוה דינו כמו בכל דיני עריות דשיעורם מג' שנה ויום אחד.

אך נראה שניתן לפרוך את קושיותיו: לגבי מה שהקשה מהלכות יחוד לדעתי אין זה קשה, שכן יחוד חמור יותר מאסורי הסתכלות ושאר הרחקות מן הערוה, כי יש בו חשש ביאה, וממילא ייתכן שלמרות שבקטנה אין חשש הרהור עדיין יש חשש ביאה מחמת היחוד. גם לגבי מה שהקשה שתמיד חכמים נותנים קיצבה לדבריהם לא משמע

(76) חלק ו - אורח חיים סימן יד.

(77) שם אות ג.

(78) כלל ד.

כך, שהרי בענין חינוך יש חילוק בין תינוק חריף יותר לחריף פחות, וגם בענין צניעות מצינו שתלוי בחריפות הילד, כמו שכתבנו ביחוד של אשה ותינוקת או תינוק שתלוי ג"כ בחריפות שכלו או שכלה, וממילא גם כאן תלוי בשעה שנראית כאשה.

בעקבות טענותיו נגד החזו"א הזכיר הבית ברוך את מה שכתב בקונטרס דיני מלבושי הנשים להחמיר בחינוך לצניעות וז"ל :

ביררו שם שטפח מגולה באשה ערוה שיעורו מג' שנים ומעלה והרי היא כגדולה ממש, ולכן לענין גרבים ארוכות וכל טפח מגולה במקום שדרכו לכסותו אין מקום להקל כלל... ויש להחמיר בשרוולים עד למטה מהמרפק [לשיטתו שחיוב כיסוי הזרוע הוא מדת משה].

לעיל הבאנו שקונטרס דיני מלבושי הנשים כתב שאין חיוב חינוך לצניעות בגיל צעיר משום שחינוך לצניעות אינו כחינוך לאפרושי מאיסורא. לפי זה צריך לומר כי מה שהסיק כאן להחמיר בחינוך ללבושי צניעות בענינים הנכללים בדת משה, הוא מחשש שתכשיל אחרים בהרהור, כפי שביאר בהרחבה במחלוקתו עם החזו"א.

חשוב לציין כי מה שאסר קונטרס דיני מלבושי הנשים הוא דווקא בעניני צניעות האסורים משום טפח באשה ערוה, אך בעניני צניעות שאינם אלא משום דת יהודית כתב שם בהדיא שאין חיוב לחייב את הקטנה לצניעות, שכן בענינים כאלה לא קיים החשש שמכשילה אחרים, וכל החיוב הוא מצד דיני חינוך, אולם לענין זה כבר כתב לעיל כי לדעתו אין מצות חינוך בקטנה.

ד. סיכום דעות האחרונים בדיון חינוך לצניעות

לגבי חיוב לחנך הקטנה ללבוש צנוע יש לדון משני היבטים.

מדין חינוך ומשום שלא תכשיל את הרבים.

מצד דין חינוך – החיוב לחנכה ללבוש צנוע מבוסס על שני עקרונות :

א. דיני צניעות הם בכלל אפרושי מאיסורא [לאו] ולכן החינוך אליהם מתחיל מגיל צעיר.

ב. חיוב החינוך קיים גם באופן שאינו קיים בגדולה במצב זה.

הסוברים להחמיר מהיבט זה הם היביע אומר והשבט סופר. לעומת זאת קונטרס דיני מלבושי הנשים כתב שלדעתו אין חיוב חינוך לצניעות בגיל זה.

מצד הבעיה שמכשילה את הרבים, ראינו מחלוקת בין המשנה ברורה לחזו"א אם יש חשש שמכשילה את הרבים בגיל קטן. המשנה ברורה סובר שיש חשש הרהור לגבי ק"ש בפני טפח ערוה של קטנה, ואילו החזו"א חולק וסובר שאין לחוש לזה בגיל צעיר. בדעת המשנה ברורה נחלקו האחרונים אם חשש הרהור נאמר רק לגבי ק"ש, אך שלא בשעת ק"ש אין חשש כזה ואין חיוב שהקטנה תלכש בצניעות [חכם אחד], או שמא החשש קיים גם שלא בשעת ק"ש והקטנה חייבת ללבוש לבוש צנוע כדי שלא תכשיל את הרבים [קונטרס דיני מלבושי הנשים].

ספר הקטן והלכותיו^[79] הביא שתי דיעות בענין זה. לכאורה היה ניתן לומר כי יש מחלוקת בענין הרי שאפשר לסמוך לקולא כמו שכתב הב"י שכל מקום שיש מחלוקת בדין יש להקל בקטן, אולם יש לדחות טענה זו, שכן הב"י עסק בענין שיש בו מחלוקת ללא קשר לקטן. בזה כתב שיש להקל בקטן שלא לחנכו לדבר שיש בו מחלוקת, אולם כאן, שאין שאלה על עצם הדין, אלא רק האם קטן חייב בזה, במציאות כזו אין הכלל של הב"י תקף וממילא אין להסיק ממנו להקל בכה"ג.

למעשה נראה לי כי יש להקל בדין זה משום שכל דין חינוך הוא דרבנן, אך המחמיר תבוא עליו ברכה. אולם חשוב לשים לב שלא יצא שכרו בהפסדו, שמחמת שמחמיר על הילד יגרום לו מאיסה בענין כשיגדל, ונמצא שבמקום לתקן- מקלקל.

גם המעוניינים להחמיר אינם צריכים להחמיר בקטנה כמו בגדולה, וכן נחלקו אחרונים לגבי חיוב כיסוי הפרק התחתון של הרגל [שהחזו"א מחייב כיסוי והמשנה ברורה מתיר], ובאשה גדולה כתבנו שראוי להחמיר בזה. קטנה עד גיל שש-שבע יכולה להסתמך על דעת המקילים גם אם אמה מחמירה שלא כמשנה ברורה, בהסתמך על הכלל שכתב הב"י.

עוד נראה כי גם בדין גילוי זרועותיה יש מקום להקל יותר, שכן החיוב לכסות את זרועותיה, הוא בכלל דת יהודית ולא בכלל דת משה. לפי זה החשש של מכשילה אחרים אינו קיים כאן וגם קונטרס דיני מלבושי הנשים היה מקל כאן שאינה חייבת להימנע מלבוש זה לו היה סובר שגילוי זרועותיה הוא מדרבנן. ממילא ודאי יש מקום להקל לילדות קטנות עד גיל שש-שבע שלא ילכו עם שרוולים עד המרפק ואפילו יש להקל להן ללכת עם חולצה בלי שרוולים וכדומה באופן שמגלה דווקא את זרועותיה ולא את שאר חלקי הגוף, ואם מגלה יותר מזרועותיה, גם יש להקל לפי מה שכתבנו לעיל, אלא שבזה יש יותר מקום להחמיר.

גם בענין גילוי זרועותיה נראה כי המחמיר תבוא עליו ברכה בתנאי שלא יצא שכרו בהפסדו שייצור אצל הילדה מאיסה לענייני צניעות.

9. ענייני צניעות מצויים בקטנים

א. מכנסיים

בדין לבישת מכנסיים לנשים הסקנו כך :

יש מאחרוני זמננו הסוברים כי לבישתם היא פריצות גמורה. מאידך יש הסוברים שהוא רק "נדנוד פריצות", או שלבישתם אסורה בגלל צניעות בעלמא ולא איסור של פריצות, וכך כתבו הרב עובדיה יוסף והרב בר שאול. לדעתנו אפילו אם נאמר שהוא רק נדנוד צניעות יש צד גדול לומר שפשט איסורו אצל המדקדקות במצוות, ויש בו גם איסור מצד חוק הגויים, וממילא אין להתיר אפילו בשעת הכרח, אפילו אם נסבור שהוא רק "נדנוד פריצות".

כל זה לגבי גדולות, אך בקטנות מסתבר שלבישת מכנסיים לא יהיה חמור מדת יהודית, שם יש מקום להקל יותר כפי שכתבנו לעיל.

אמנם בשם החזו"א הובא בענין לבישת מכנסיים לנשים שהיא פריצות גמורה, אך למרות זאת לענין קטנות כתב :

ולמאי דמבואר לעיל דכל הני אינה ערוה בעיקרו אלא חכמים אסרוה משום הרהור וטרדא, היה נראה דכל שאין דעתן של בני אדם עליהן מחמת קטנותן- מותר.

כתבנו כי יש הסוברים שדבריו אמורים גם לענין לבוש, וא"כ גם לדעתו יש מקום להקל במכנסיים לקטנות.

שו"ת מנחת יצחק^[80] אסר ללבוש מכנסיים כבר מגיל שלוש וטעמו הוא שנחשב כנותן להם איסור בידיים. לפי זה, שאוסר משום שנחשב כספי להו בידיים, אין זה מובן מדוע אסר רק מגיל שלוש, הרי המשנה ברורה הוכיח שספי ליה בידיים אסור גם כשאינו בר הבנה, היינו גם פחות מגיל שלוש? ❖

לדעתי נראה כי עד גיל שש-שבע, שהוא גיל חינוך, אפשר להקל בלבישת מכנסיים והמחמירה תע"ב. גם לדעת הרב עובדיה המחייב לחנך ללבוש צנוע גם לפני גיל חינוך, נראה שאפשר להקל בנידון דידן, משום שעד גיל זה אין מהרהרים בהן ומכנסיים הוא רק נדנוד פריצות [גם בגדולה]. בנוסף יש לומר כי מה שאסור משום נדנוד פריצות פירושו הוא משום שיש אפשרות שדבר כזה יביא לידי הרהור. ממילא בקטנה, שם לבישת מכנסיים לא תביא להרהור, אין לאסור גם משום נדנוד פריצות. כל זה הוא אם לובשת מכנסיים בלבד, אך אם לובשת חצאית מעל המכנסיים, גם אם חצאית זו היא מעל הברך- ודאי מותר.

ב. כיסוי הגוף בבית כשאין אנשים זרים

לגבי גדולה, כתבנו כי החיוב לכסות את גופה כשנמצאת בבית לבדה הוא לדעת הרבה פוסקים ממדת חסידות בלבד. לאור זאת נראה ודאי אין להחמיר לילדה לפני גיל שש-שבע ללכת בביתה עם גופיה וכדומה או להתעמל במכנסיים קצרים במקום שיש רק נשים.

ג. חוקות הגויים לענין צניעות

לגבי לבישת בגד אדום כתבנו לענין גדולה כי הרמ"א, הש"ך ועוד פוסקים אסרוהו, אך ע"פ תשובת הרב יצחק אלחנן ספקטור המובאת בדרכי תשובה וכן ע"פ המנחת חינוך יש היום מקום להקל גם לנשים.

גם למחמירים ישנן שתי סיבות להקל: הגרש"ז אויערבאך התיר ללבוש בגד אדום

(80) ח"ב סימן קח ב.

❖ הערת הרב נבנצל : כי אין הפצא של ערוה.

בכית [ואסר בגד אדום בחוץ], בנוסף לכך ספר הליכות בת ישראל כתב בשם הרב אלישיב כי איסור לבישת בגד אדום היינו כשכל הבגד או רובו הבולט אדום ממש, וגם כתב שם כי צבע בורדו- מותר [לשיטתו שאוסר בגד אדום].

ודאי שבמצבים שמותר בגדולה- מותר גם בקטנה, אך בנוסף לכך נ"ל כי קטנות עד גיל חינוך מופקעות מהענין של צניעות, וגם כאן אפשר להקל עד גיל שש-שבע בבגד אדום בכל המצבים.

ד. חינוך קטנים לאיסור קירבה לעריות

בשאלה זו יש לדון בשני מצבים: פעולות חיבה וקירבה בין קטן לקטנה, ופעולת חיבה וקירבה בין קטן או קטנה לבין גדול או גדולה.

קירבה של קטן וקטנה זה עם זה - במאמר "חיבוק ונישוק בקרובות ובקטנה" כתבנו שיש איסור לגדול לחבק קטנה מגיל שלוש. כשעושה כן כדי לשם שמיים כדי לעשות נחת רוח להורים וכדומה כתבנו שיש סברא להתיר, אך הבאנו שהגרש"ז אויערבאך החמיר והסקנו כי במקום הצורך אפשר להקל עד גיל אחת עשרה, כי איסור קירבה לעריות חל גם על הנשים, כפי שכתבנו בתחילת מאמר קירבה לעריות, א"כ האיסור לחבק ולנשק קטנים חל גם על אשה, וגם לה אסור לנשק ולחבק ילד מעל גיל שלוש מעיקר הדין, ובמקום הצורך, כדי לעשות נחת רוח לאמו וכדומה- מותר. היתר זה הוא עד גיל תשע, שאז הוא ראוי לביאה. בגיל זה אין היתר לאשה לנשק קטן גם לשם שמיים.

לפי זה יש לדון האם מותר לקטן לחבק ולנשק קטנה. לכאורה לפי הגרש"ז אויערבאך ודאי יש לאסור כאן וגם לדעתנו לכאורה יש לאסור שכן הקטן אינו עושה כן לשם שמיים וכדומה.

אולם נראה שאין זה כך, שכן הסיבה שהתירו כשעושה לשם שמיים היא משום שבאופן זה ודאי לא יבוא לידי עבירה והרהור, וא"כ ודאי יש להקל בקטן המחבק קטנה, שהרי במצב זה ודאי לא יבוא לידי הרהור ועבירה, דומה הדבר לעושה לשם שמיים שהוא מצב שברור שלא יבוא לידי עבירה שאז הסקנו שיש להקל גם בגדול. מסתבר שגם הגרש"ז יקל בנידון דידן, שכן נראה כי כל הטעם שהחמיר בגדול הוא מחשש שבכל זאת יבוא לידי הרהור למרות שעושה לשם שמיים, אך בקטן שלא קיים צורך לחוש לזה, ייתכן כי גם הוא יודה להקל.

לכאורה היה מקום לאסור כדי לחנכו שלא יעשה כן כשיגדל. אולם גם מסיבה זו נראה שיש להקל, שכן לפי העקרון של האגרות משה, שאין חיוב לחנכו באופן שאינו קיים גם בגדול, אזי גם כאן אין חיוב לחנכו, שהרי גם בגדול האיסור הוא משום הרהור ואם ודאי אינו מהרהר מותר, וכי לקטן אין משיכה לאיסור בענין זה, הרי שבאופן זה אין מצות חינוך. בנוסף לכך יש להקל על סמך דברי הב"י שבדבר שבו יש מחלוקת אפשר להקל לקטן, וכיון שהבאנו לעיל מחלוקת אם מותר לגדול לחבק קטנה עד גיל שתים עשרה, בקטן ניתן לסמוך על הדעה המקילה.

לכן למעשה מסתבר שאין לאסור לקטן ולקטנה לחבק ולנשק זה את זה.

כל זה הוא עד גיל תשע, שאז יש לומר שלא יבוא לידי עבירה והרהור כי אין לו יצר לעניין זה, אך לאחר גיל זה נראה שקשה להקל.

קירבה בין קטן או קטנה לבין גדול או גדולה - האם מותר לקטן לנשק גדולה, באופן שהיא אינה עוברת עבירה בכך, כגון שהקירבה נעשית לשם שמיים, או שהיא אינה משתפת פעולה אלא יושבת והוא מנשק וכדומה, כגון שאומרים לילד: "תן נשיקה על הלחי של הדודה" או שאומרים לילדה "תני חיבוק לדוד", כמו כן כשמבקשים מהילד ללחוץ יד למבוגר וכן כשהמבוגר או המבוגרת רוצים לחבקו או לנשקו- האם צריך לחנך את הקטן לסרב?

ראשית יש להעיר כי נשיקה וחיבוק במצבים אלה בדר"כ אינם נשיקה וחיבוק שנעשים לשם חיבת ביאה ואין לכוף בנשיקה זו, לכן אין בהם איסור תורה. אולם עדין יש לדון לאסור מדרבנן, כמו שהרמב"ם אסר לחבק ולנשק עריות שאין לכוף עליהם.

לכאורה היה ניתן להקל במקרה זה על סמך חידושו של האגרות משה [הבאנו לדבריו ראייה מהגמ' בחגיגה], שאין חיוב לחנך קטן או קטנה לפני גיל שמונה תשע [כתה ג] לעניני צניעות כי אין בהם יצר המין והרהור, וא"כ גם לגבי קירבה לעריות ניתן לומר כך. מאידך יש מקום לחלק בין נידון האגרות משה לבין נדונו, שכן במקרה שלנו אי אפשר לומר שגדול לא היה חייב במצוה באופן הזה ולכן אין חיוב לחנך את הקטן, שכן גם אילו לגדול לא היה יצר בקירבה זו, היה אסור לו לחבק ולנשק את הקטנה שכן הרמב"ם כתב "אין קרבים כלל"- משמע בכל מצב, גם אם אין לו תאוה בכך.

אולם נראה כי ניתן להקל כאן לאור דברי הבתי כהונה בדין חיבוק ונישוק קרובות. לדעת הבתי כהונה כל מה שאסר הרמב"ם לחבק ולנשק קרובות משפחה שאין לכוף על אדם נוקפו עליהם אינו איסור גמור אלא דרך פרישות וטהרת גבר [גם לגדול]. א"כ גם בקטן קיימת אותה סברא, שאין לכוף נוקפו, גם אם מחבק אנשים שאינם קרובים, וא"כ גם בקטן האיסור הוא רק משום פרישות וטהרת גבר. לפי זה מסתבר שאין לחייב את הקטן להדר כל עוד גדול אינו חייב באופן זה מעיקר הדין.

אמנם היה מקום למונעו מפעולות אלו באופן שהגדול יזום את הקירבה, כדי שלא יעבור על "לפני עוור תתן תתן מכשול", שלא יכשיל את הגדול באיסור קירבה לקטנים. אך נראה שאין לחייב מסיבה זו שכן אין זה שייך לומר שנחנכו לאיסור משום לפני עוור בדבר שהוא מופקע ממנו ואינו מבין מדוע לגדול אסור לנשקו.

ה. חיבוק ונישוק בין אחים

לגבי חיבוק ונישוק בין אח ואחות כתבנו למסקנא :

הרמב"ם אסר חיבוק ונישוק באחותו הגדולה.

לעניין קירבה באחותו הקטנה, יש פוסקים שאסרו וכתבו שדין אחותו שווה בגדולה ובקטנה, שבשניהם אסור. אולם למעשה נראה שיש

להקל משום שפשט דברי הרמב"ם הוא שאסר באחותו הגדולה דווקא. עד איזה גיל נחשבת קטנה לעניין זה? יש אומרים כי רק עד גיל שלוש שנים מותר, אולם דעת הרב מרדכי אליהו עד גיל שנים עשרה וכן נראה מסתימות לשונו של האוסר אני חומה. ובספר אבני ישפה [שם] העיד שהגרש"ז אירבך כתב להתיר רק על גיל אחת עשרה. לגבי שינה בקירוב בשר, יש לאסור גם באחותו הקטנה, שכיון שהוא ספק בפוסקים- יש להחמיר.

מכאן ניתן להסיק גם על קירבה בין אחות גדולה לאח קטן, שגם כאן ניתן להקל גם מעל גיל חינוך, ונראה שההיתר יהיה קיים עד גיל שמונה או תשע, בו מתעורר יצר התאווה לענין זה.

1. חיבוק ונישוק בין אחים מאומצים

האגרות משה^[81] הביא ראייה מהגמ' בסוטה^[82] לעניין חיבוק ונישוק בילדים מאומצים:

ומשמע מסוטה סוף דף מ"ג מהא דא"ר יצחק א"ר יוחנן משום ראב"י חורגתא הַגְדִּילָהּ בין האחין- אסור לינשא לאחין, דמתחזיא כי אחתייהו, דלא היה היכר בהנהגת האב עם החורגתא מהנהגתו עם בתו, ואם לא היה נוגע בה ולא היה מתייחד עמה כמו עם בתו היה זה ניכר לעלמא, דהא דוחק לומר דהוא דמתחזיא לאלו שרואין רק שהיא נמצאת שם בבית יאמרו שהיא בת להאב ואחות להאחין, וכי יסברו כן גם על משרתת שכורה כמה שנים אצלם שאסורה לינשא לאחין? שא"כ משמע שהוא דוקא מחמת שמתנהג עמה כהנהגת האב עם בתו ממש, ואם היה זהיר מלהתייחד עמה שלא כהנהגת כו"ע עם בתם- היה זה היכר גדול שאינה אחותם ולא היה שייך לאסור, והגמ' דמסיק דאין הלכה כן הוא משום דקלא אית לה למלתא הוא מידיעת בני העיר שבשעה שנשא את אשתו זו היה לה בת שקבל עליו לזונה ולפרנסה ולהשיאה כמו לבתו שמהם ידעו אף האינשי הנולדים והבאים אח"כ להעיר, אבל גם הם סברי שהנהגת האב עם החורגתא היתה כהנהגתו עם בתו ממש.

אותה ראייה שמביא האגרות משה מחורגתו הגדולה בין האחים, קיימת גם בין אח לאחותו החורגת, אילו היתה ההתנהגות ביניהם שונה מהתנהגות שאר האחים עם אחיותיהם- הרי שהיו הכל יודעים. אדרבה, היחס בין אב חורג לבת אשתו היא ערוה, ואילו אח ואחות מאומצים שאין שום קשר משפחתי ביניהם, כל עוד הבת אינה נידה- היא אינה ערוה, וכפי שהעיר נכון הרב נבנצל.

אלא שלגבי עצם ההיתר בו דן האגרות משה, לחבק ולנשק ילדים מאומצים, הבאנו

(81) אבן העזר חלק ד סימן סד.

(82) דף מג ע"ב.

מחלוקת בין האחרונים וכך כתבנו במסקנת הענין :

למעשה הציץ אליעזר, האגרות משה והעשה לך רב כתבו להקל. אך לעומתם אחרונים רבים אסור, בראשם החזו"א שכתב שיש בקירבה כזו איסור דאורייתא והוא בכלל יהרג ובל יעבור. וכן אסרו האדמו"ר מלובביץ^[83], המנחת יצחק^[84] וכן כתוב ב"קול קורא" עליו חתומים הגאב"ד מטשיבין והרבנים זלמן סורוצקין, ישראל יצחק רייזמן, עזרא עטיה, בנימין מנדלסון, האדמו"ר מביאלא ובעל הקהילות יעקב [הובא בקרינא דאיגרתא^[85]].

כן היא גם דעת הגרש"ז אורבך וכן כתב גם באום אני חומה.

לאור זאת יש לומר שבאח ואחות מאומצים בגיל קטן ניתן להקל, שכן לעיל הבאנו את דברי הב"י בדין חינוך ילדים, שבמקום שיש מחלוקת בגדול אפשר להקל בקטן, וממילא כיון שיש מחלוקת אם מותר לגדול לנשק את ילדיו המאומצים, נראה שבקטנים עד גיל מצוות ניתן להקל בחיבוק ונישוק בין שני ילדים מאומצים. *

ז. איסור הרהור

במאמר איסור הרהור העלנו ספק האם ההרהור נאסר מחשש שמא יוציא זרע לבטלה, או שהוא אסור מצד עצמו. ספק זה משליך באופן ישיר על איסורי הרהור בקטן. זאת משום שבקטן אין מציאות של הוצאת זרע וממילא לפי האפשרות שהאיסור הוא מחשש הוצאת זרע לבטלה אין לאסור הרהור בקטן. רק לפי האפשרות שהרהור נאסר מצד עצמו, יש לאסור הרהור גם בקטן מצד דיני חינוך.

ספק זה נכון גם בקטן שהגיע לגיל תשע שביאתו ביאה, שכן למרות שביאותו ביאה אין זה ודאי שיש בכוחו להזריע, וכל שלא הגיע לגיל שידוע לנו שיש בכוחו להזריע אין אפשרות לאסור הרהור מעיקר הדין.

לפי מה שהסקנו שם, שמלשונות הראשונים נראה שאיסור הרהור הוא מחמת חשש קרי ולא נאסר מצד עצמו, נראה שאין לאסור הרהור בקטן.

לפי הנ"ל, כמו שאיסור הרהור לא קיים בקטן, כך גם שאר איסורים שהם משום הרהור אינם שייכים בו, ולכן מותר לקטן ללכת אחרי אשה או להסתכל בבגדי צבע של אשה, או בתמונות של נשים, שכל אלו נאסרו משום הרהור, ועצם ההרהור לא נאסר בקטן.

כל זה לפי האפשרות כי אין חובה לחנך את הקטן למצוות שגם אם היה גדול לא היה שייך בהם, לפי זה כיון שבקטן לא שייך חשש הרהור אין גם לאסור עליו דבריו שנאסרו משום הרהור. אולם לפי ההבנה שגם במצוות שלא שייכות בקטן יש לחנכו

(83) הובאו דבריו באוצר הפוסקים ח"ט עמוד קל ושם עמוד קלב.

(84) ח"ט סימן קמ.

(85) ח"ב מכתבות קכא.

* הערת הרב נבנצל : לכאורה הואיל ואין קירבה ביניהם דינם כקטנים בעלמא.

תשובה : עיין מה שכתבנו בענין זה במאמר חיבוק ונישוק במאומצים.

מגיל שהגיע לחינוך אזי אין להקל בדין זה.

לכן נראה שלכתחילה יש להשתדל להחמיר גם בקטן שלא יעשה דברים המביאים לידי הרהור, אך מעיקר הדין נראה שמותר.

בספר אום אני חומה^[86] הביא את הראשית חכמה שכתב :

ובדור הזה צריך האדם להרחיק את בנו ולשומר מכל דבר שאפשר שיבוא לידי הרהור חטא קודם שישא אשה :

הטעם לכך הוא שכן במאמר איסור הרהור הבאנו שלדעת רבים מן הראשונים איסור ההרהור הוא מדרבנן, ולחלקם הוא רק הרחקה מדרבנן, שרבנן אסרו את ההרהור מחשש שמא יבא לידי הוצאת זרע לבטלה שגם הוא, לדעות מסוימות, איסור מדרבנן [והיינו שלאפשרות זו עצם ההרהור הוא גזירה לגזירה]. ואמנם למרות כל זאת יש מקום להחמיר בעצם ההרהור בקטן, אך בדברים שנאסרו רק מחשש שמא יבא לידי הרהור, שהם הרחקה נוספת לאיסור הרהור, נראה שיש מקום יותר להקל בקטן, שעצם חיובו באיסורים הוא מדרבנן, וגם יש ספק האם בכלל יש מקום לאסור עליו את ההרהור.

ח. איסור הסתכלות

1. הסתכלות קטן בקטנה

האגרות משה^[87] התייחס לדברי המשנה ברורה שאסר הסתכלות בפנויה, וכתב ע"ז האגרות משה :

אין זה אלא בפנויה גדולה שהיא טהורה אך לא בקטנות עד גיל י"א כי אין מצוי שיתאוו אף מהפרוצים ואף נכרים לקטנות לתשמיש, וממילא אין שייך שיהרהר בעבירה ע"י שיסתכל בה או שישמע קולה אף כשיכון להנות ממנה כיון דאין בזה שום קירוב לתאות תשמיש שיבא להרהר ע"י זה... ובלא צורך אין להתיר כלל כי בדברים כאלו המחמיר קדוש יאמר לו.

לפי זה ודאי ניתן להתיר לקטנים להסתכל על קטנות, גם בזמן ריקודים.

2. רחיצת קטן וקטנה יחד בבריכה

הסתכלות במקומות המכוסים נאסרה משום הרהור, וא"כ לפי מה שכתב החזו"א :

מ"מ זו שאין יצר עליהן מחמת קוטנן- הדעת נוטה שלא אסרום חכמים, ואין כאן שיעור בשנים אלא לפי מציאותן וקטנות גופן.

מותר לגדול לראות אותה אף במקומות המכוסים כי אין בעיה של הרהור.

[86] ציון המצויינת ס"ק קנח'.

[87] או"ח א סימן כו.

לכאורה זו גם דעת האגרות משה^[88] שכתב לענין הסתכלות במקומות המגולים :

אין זה אלא בפנויה גדולה שהיא טהורה אך לא בקטנות עד גיל י"א^[89]
 כי אין מצוי שיתאווה אף מהפרוצים ואף נכרים לקטנות לתשמיש,
 וממילא אין שייך שיהרהר בעבירה ע"י שיסתכל בה או שישמע קולה
 אף כשיכון להנות ממנה כיון דאין בזה שום קירוב לתאות תשמיש
 שיבא להרהר ע"י זה.

בפשטות נראה כי סברתו קיימת גם לגבי הסתכלות במקומות המכוסים.

שו"ת יביע אומר^[90] נשאל :

אודות בנות קטנות בגיל תשע שנים בערך הלבשות בלבוש בלתי צנוע,
 הבאות לבית הכנסת עם אבותיהן, אם שייך בהן דין טפח באשה ערוה,
 ואסור לקרות ק"ש ולהתפלל ולומר דברים שבקדושה כנגדן, או מכיון
 שרגילות ללכת כך, ואין לחוש להרהור, יש להתיר...

לאחר שדן בענין כתב במסקנת דבריו :

לענין בנות קטנות שדרכן בכך ואין לחוש בהן להרהור יש מקום לסמוך
 על האחרונים המקילים בזה. הלא הם החזון איש, ומהר"ם בריסק,
 והחלק לוי, שפסקו להקל בזה. ובדברי סופרים שומעים להקל. ומ"מ
 המחמיר לעצום עיניו בשעת ק"ש ותפלה כדי שלא יסתכל בהן, תבא
 עליו ברכה. והשי"ת יאיר עינינו בתוה"ק אמן.

לפי זה ודאי יש להקל בקטן, שאין בו יצר, לראות מקומות המכוסים בקטנה ואין עליו
 דין חינוך לכך.

לגבי רחיצת קטן וקטנה באותה בריכה יחד : מצד הקטנה אין בעיה כי הקטן לבוש
 בבגד ים [וגם לפי היביע אומר שיש חובה להלבישה בצניעות מדין חינוך, כאן אין
 זה שייך לומר כן, שהרי עומדת בפני הקטן וגם לגדולה אין חיוב להתלבש בצניעות
 בפני הקטן]. גם מצד הקטן ניתן להקל כי קטנה עד גיל שש-שבע אין עליה עדיין
 צורת אשה וכאן אין דין חינוך שלא לראות נשים גדולות [שגם שם נ"ל להתיר מצד
 עיקר הדין כמו שכתבנו] שהרי אנו מאפשרים לו לראות רק ילדות קטנות ולא גדולות.
 בנוסף, ההסתכלות בקטנה שרוחצת עמו היא הסתכלות בפנויה שאינה נידה [אם
 אינה קרובתו שהיא ערוה], ולגבי הסתכלות זו כתבנו כי לדעת המשנה ברורה גם
 הסתכלות במקומות המכוסים בפנויה שאינה נדה נאסרו רק במתכוון לההנות, וממילא
 בקטן, כיון שאין בו יצר- וודאי אינו מתכוון לההנות ומותר.

3. הסתכלות בגדולה [במקומות המגולים והמכוסים]

לגבי איסור הסתכלות בגדולה כתבנו במסקנת הדברים :

(88) או"ח כו.

(89) לדעת הערכת המציאות שלו אינה נכונה, במיוחד בחלק מהבנות בגיל זה שנראות כגדולות.

(90) חלק ו אורח חיים סימן יד.

אסור להסתכל בנשים שמוגדרות כעריות לגבי המסתכל, וכן אסור להסתכל בנשים האסורות עליו משום לאו.

בדעת הטור והשו"ע העלנו כמה אפשרויות או שהאיסור הוא מצד ונשמרת שהוא דרבנן לרמב"ם או שהוא דאורייתא מצד לא תתורו או מצד קירבה לעריות.

המשנה ברורה^[91] כתב: וראיה בעלמא לפי תומו בלא נהנה שרי אם לא מצד המוסר. ל עיל הסברנו כי כוונתו להתיר הסתכלות בכונה כל שאינו מתבונן בה בעיון.

לפי זה יש לדון האם מותר לקטן להסתכל בנשים במקומות המגולים. ראייה של קטן בנשים ודאי אינה למטרת הנאה, וגם אם מתבונן בעיון- אין בראיה זו שום מימד מיני ולכן נראה לי פשוט שהוא מותר עד גיל שש-שבע.

לגבי הסתכלות במקומות המכוסים שלא במטרת הנאה, כתבנו כי לפי הנראה לדעת רב האי ורבינו יונה אין איסור אפי' אם מסתכל בכונה לראות את האשה [אך שלא על מנת לההנות] כל שאינו מסתכל בעיון אלא בראיה שטחית, והוכחנו שהיש"ש למד כך גם ברמב"ם. התלבטנו אם זו גם דעת המחבר.

לעומת זאת הפמ"ג אסר כל הסתכלות במקומות המכוסים, וכן היא דעת המשנה ברורה^[92] וכתבנו שכן יש לנקוט למעשה.

לפי זה נראה שכיון שלילד עד גיל שש-שבע אין כלל הרהור ורגש לנשים, הראיה שלו בנשים בכל מצב תוגדר כראיה שלא על מנת לההנות, ואם נסמוך על החקרי לב והאגרות משה הסוברים שמה שאין חיוב לחנך את הילד לדברים שגם גדול באופן זה היה פטור, ונצרך את דעת ר' יונה, הרי שגם לגדול במצב זה היה מותר, א"כ גם כאן אין חיוב לאסור עליו להסתכל במקומות המכוסים בנשים. לכן נ"ל שלשיטתם היה אפשר לקחת ילד לחוף נפרד של נשים.

ספר הליכות בת ישראל^[93] התייחס לשאלה אם מותר לקחת ילד קטן לחוף שאינו נפרד, וכתב שם תשובה בשם הגרש"ז אויערבאך:

רצוי להקפיד מג' שנים ואילך אולם בילדה עם האבא אפשר להקל יותר מפני שהיא לא רואה שום ערוה, כי הגברים מכסים ערוותם כנהוג.

עוד הביא שם מספר אמרי יושר נשים^[94] הנהגה בשם החזו"א בענין זה:

בענין אם אשה יכולה לקחת איתה את בנה הקטן לים- אמר שאם יכולים לזכור כשיגדלו יש למנוע.

הגרש"ז נקט לשון "רצוי להקפיד" ולא כתב לאסור לקחת הילד לחוף מעורב. גם

91) סימן עה ס"ק ז.

92) סימן עה ס"ק ז.

93) פרק ז הלכה יט.

94) חלק ההנהגות ממרן החזו"א אות קכו.

החזו"א נימק את האיסור בכך שעלולים לזכור כשיגדלו, ומבואר כי מעיקר הדין יש להתיר לדעתו. ייתכן שהטעם שמתירים מעיקר הדין הוא מהטעמים שכתבנו לעיל.

בנוסף לכך, אם אשה לוקחת את הקטן לים מעורב לצורך הקטן, ניתן לצרף את מה שהתיר האגרות משה באבן העזר רחיצה בים מעורב אם יש צורך בדבר. הגם שדחינו את דבריו וגם היביע אומר לא הסכים עמו- נראה שאפשר לסמוך עליו בקטן, שכן כל מקום שיש מחלוקת בעיקר הדין ניתן להקל בקטן [כמו שכתב הב"י], ועוד, כי חלק מהטענות שכתבנו שם על היתרו של האגרות משה אינן שייכות בקטן וניתן לסמוך להקל בקטן.

לכן לכתחילה ראוי לחוש לדעת המחמירים ובשעת הצורך ניתן להקל כמו שכתבנו.

4. הסתכלות בתמונות ובסרטים

האיסור להסתכל בתמונות של נשים [הלבושות בצניעות] הוא משום הרהור, או משום הוצאת זרע לבטלה. בקטן מתחת לגיל 9, שאינו יכול לבא לידי קישוי, לא קיים הרהור וגם החזו"ל איננה קיימת, לכן אם נסמוך על החקרי לב והאגרות משה יש להתיר מעיקר הדין לקטן עד גיל שבע-שמונה לראות תמונות של נשים צנועות. אם אינו מכירה ודאי ניתן להקל, שכן אז יש פוסקים המתירים גם בגדול.

לגבי הסתכלות בתמונות בהן נראים מקומות המכוסים כשהם מגולים, כתבנו כך :

בתמונה שנראין בה מקומות המכוסים כשהם בגילוי, נראה שיש להתיר ראייה שטחית ולאסור רק ראייה ממושכת, אולם מסתימות האחרונים נראה שגם בתמונות שאינן צנועות מחמירים לאסור ראייה. למעשה נראה לנו שניתן להקל אך המחמיר תע"ב.

לפי זה נראה כי בקטן עד גיל תשע יש להקל. בנוסף לכך ייתכן כי ראייה של ילד לענין זה היא ראייה שטחית. אולם בתמונות שמטרתן גירוי היצר, נראה שגם בילד יש לאסור משום שבכהאי גוונא גם בו יש לחוש להרהור.

לגבי ראיית סרטים כתבנו :

ראיית סרטים או טלוויזיה בהם נשים משחקות ומבטו של הצופה ממוקד בהן כדי לראות את הסרט, גם אם השחקניות לבושות כבנות ישראל הצנועות, נ"ל פשוט שאסור הדבר. גם השלמת יוסף ונחלת בנימין שכתבו לאסור תמונות רק במכירה נ"ל כי בסרטים של היום הנותנים תחושה לצופה כאילו הדבר חי ממש, יודו לאסור משום שראיה זו הרי היא כראייתה באופן חי ובזה מסתבר שגם הם יודו דמקרי מכירה^[95].

נ"ל כי גם כאן, כיון שהאיסור משום הרהור, בקטן מותר בהסתמך על היביע אומר

95 הדבר אינו דומה להיתר שכתבנו בקול, כיון שהבאנו ראייה הפוכה מפנייה שחז"ל לא אסרו למרות שיכול להיות שגורם הרהור כמו קול ערוה אלא ש"מ שאסרו את עצם הקול, וקול קלטת אינו קול אשה. אך בנידון דידן לא מצאנו ראייה לחילוק זה. ואה"נ בדעת המשנה ברורה שם העלינו אפשרות שאסור וה"ה כאן.

והאגרות משה כי אינו כלל בר הרהור.

ט. שמיעת קול אשה

לענין שמיעת קול אשה כתבנו :

ישנה מחלוקת האם רמת האיסור היא דאורייתא או דרבנן. אולם אחרונים רבים, וביניהם המ"ב, הכריעו שהוא דרבנן, ונחלקו האם האיסור משום קירבה לעריות או משום הרהור.

לקטן אין יצר והרהור, ולכן הוא מופקע מזה ומזה, ואפשר לסמוך על האגרות משה והיביע אומר ולהתיר לו לשמוע אפילו קול אשה נדה, וודאי יש להקל לו בשמיעת קול פנויה שאינה נדה וכן בשמיעת קול ילדה קטנה.

י. קטנה ששרה או מציגה לפני גברים

מצוי הדבר שבבתי ספר עושים טקסים בהם הבנות מציגות או רוקדות בפני ההורים, יש לברר האם אין כאן בעיה של חינוך שילדה רוקדת ומציגה בפני אנשים זרים לה [הורי חברותיה].

לענ"ד נראה כי אם ניכר בילדה סימני בגרות אין כל היתר להציג ולרקוד בפני גברים, גם מצד החשש של לפני עיור לא תתן מכשול, וגם מצד החיוב להנכה למצוות צניעות.

השאלה היא מה הדין בילדות קטנות שלא ניכר בהם סימני אשה, באופן שהצופה בהן אינו עובר עבירה, שכן אין כאן ראייה של זנות מצד המתבונן שהרי לא איכפת לו אם ילד או ילדה ירקדו דמיא עליה ככשורא. האם במקרה כזה יש לאוסר מצד דיני חינוך או לא.

לכאורה שאלה זו תלויה בספק שהבאנו לעיל בשם האג"מ לגבי חינוך במצוה שלא שייכת בקטן גם אם היה מחוייב במצוות. אם נקבל את המהלך של האג"מ שם אזי יש לומר שלפי הסוברים שאין חיוב חינוך קטן במצוות שלא שייכות בו לו היה חייב במצוות, גם כאן אין כאן דין חינוך כלל. משום שכאשר הילדה איננה נראית כאשה לא שייך בה איסור ריקוד והצגה בפני גברים, גם אם היתה חייבת במצוות. ורק לאוסרים שם יש לאסור גם כאן.

אולם נראה כי גם המתירים יודו בגיל ביניים בו הילדה אכן לא מפותחת, אך כבר מתחיל להגיע הזמן שהיא מגלה ענין בבנים, היינו שיש לה משיכה לבנים. במצב כזה שייך דין חינוך למרות שעדין אינם נראות כבחורות

10. הפרדה בין בנים לבנות

בתחילת המאמר הבאנו את תשובתו של האגרות משה^[96] בענין הפרדת הכיתות בין בנים ובנות במוסדות חינוך וז"ל :

[96] יו"ד א קלו.

ולכן מה שהסכמתי להקל הוא רק בשעת הדחק שלא היה באפשרי לעשות בית ספר מיוחד לילדות והיו הילדות מתחנכות בבתי ספר של המדינה שהוא ללא אמונה וללא מעשים ח"ו, ולכן היה עדיף שילמדו בבתי ספר שיסודו היראים, אף שלומדים יחד עם ילדים כשהן קטנים טובא שאין בהן שייכות האיסור, שכיון שלרוב האחרונים בארתי שליכא איסור מדינא ואף להמשנה ברורה אולי שכיון שהוא רק משום חינוך יש ג"כ להתיר כיון דלא יוכלו לקיים שני החינוכים, חינוך הבנות באמונה עדיף. וא"כ ברור ופשוט שאם אך יש אפשריות לעשות בית ספר מיוחד לילדות אף לקטנות ביותר מחוייבין לעשות וכ"ש לגדולות וגדולים קצת שאסור לכו"ע מדינא בין בלמודי קדש בין בלמודי חול. והנני ידידו מוקירו, משה פיינשטיין

גם שו"ת יביע אומר^[97] דן בשאלה זו והסיק :

ולכן ראוי להחמיר בדבר כל שיש אפשרות להקים בית ספר נפרד, הלא"ה יש להקל בשעת הדחק בקטנים וקטנות ללמדם במחלקה אחת, וכל זה בקטנים ביותר שאין להם יצה"ר כ"כ, אבל בילדים שהם עכ"פ למעלה מגיל תשע בודאי יש להחמיר בכל אופן. והמיקל בזה אין רוח חכמים נוחה הימנו, וכמ"ש ג"כ מהר"מ פיינשטיין שליט"א. וכאמור. וצור ישראל יאיר עינינו בתורתו. ויטע בלבינו אהבתו ויראתו לטוב לנו כל הימים אמן.

11. יח"ד

לגבי יחוד כתבנו בשם סמ"ג ורש"ל שאם שניהם פחותים מגיל מצוות לא גזרו דין יחוד ואין גם משום חינוך, וכך פסק הדבר הלכה^[98] :

קטן שהוא פחות מ"ג שנה מותר להתייחד עם קטנה פחותה מבת י"ב

וכן כתב גם שו"ת משנה הלכות^[99] :

והיש"ש קדושין פ"ד סי' כ"ב הביא לשון הסמ"ג ל"ת קכ"ו דלא גזרו על יחוד עד שיהא האיש בן י"ג והאשה בת שלש ותמה עליו, דאי בעינן באיש בר עונשין- באשה נמי תבעיא בת י"ב שנים ויום אחד, ואי לא בעי בר עונשין בזכר- תאסר מבן ט' שנים וכו'. וצ"ל דהסמ"ג ס"ל דעכ"פ צריך שיהא אחד בר עונשין האיש או האשה, ובלאו הכי ליכא איסור יחוד, וכ"כ הב"ח להלכה דגדול בן י"ג ויו"א אסור להתייחד עם קטנה בת ג"ש ויו"א וגדולה בת י"ב ויו"א אסורה להתייחד עם קטן בן ט' ויו"א, ולפ"ז עכ"פ היכא דליכא אחד בר עונשין לא השומר ולא התינוקות ממילא ליכא משום יחוד כה"ג ומותר לכ"ע לכאורה.

(97) חלק ד - אבן העזר סימן ד.

(98) פרק ב הלכה ח.

(99) חלק ט סימן רעה.

12. זאת תורת העולה

1. למרות שמהתורה הקטן אינו חייב במצוות, אסור לגדול לתת לו איסור בידים או לצוות אותו לעבור על איסור.
2. חכמים תיקנו שמעבר לכך יש חובה לחנכו למצוות כדי שיהיה רגיל בהן כשיגדל.
3. יש אומרים כי תקנת חכמים מחייבת רק למצוות עשה, אך אין חובה להפרישו מאיסורים, ויש אומרים שהחיוב כולל מניעה ממנו לעבור על לא תעשה וכן היא דעת השו"ע למעשה.
4. המשנה ברורה כתב כי חיוב החינוך תלוי בגילו של הקטן. ישנן שלוש דרגות בגיל של חינוך הקטן:
  - א. אינו בר הבנה [עד גיל שלוש שנים] - אין מצוה לחנכו למצוות עשה וגם אין חובה להפרישו אפילו מאיסורי תורה.
  - ב. בר הבנה קצת [היינו שמבין כשאומרים לו שזה אסור] - אין חובה לחנכו למצוות עשה אך חובה על אביו ואמו להפרישו מכל איסור תורה ורבנן.
  - ג. מבין מה שמצוים אותו - חובה לחנכו למצוות עשה וודאי חובה למונעו מלא תעשה.
5. כתבו הראשנים כי הגיל בו מתחיל החיוב לחנך את הקטן משתנה ממצוה למצוה. בכל זאת מצאנו כי הבי"ש בשם הריב"ש כתב שלעולם לפני גיל שש אין חיוב חינוך.
6. יש אומרים כי מותר לתת לקטן לעבור על איסור דרבנן אם עושה כן לצורך עצמו וכן נקטו חלק מפרוסקי אשכנז, ויש אוסרים בכל ענין וכן פסק השו"ע.
7. יש אומרים כי אין חובת חינוך באיסור דרבנן שיש בו מחלוקת, למרות שהלכה כאוסרים, ויש אומרים כי כל זה הוא דווקא אם יש באיסור זה הנאה לקטן, ויש שאוסרים בכל ענין. להלכה נראה שניתן לסמוך על המקילים כי חיוב החינוך הוא מדרבנן וספק דרבנן לקולא.
8. יש אומרים כי אין חיוב לחנך את הקטן לצניעות, משום שאין לו כל משיכה לעבירה, ובמציאות זו גם הגדול לא היה חייב במצוה, ובכל מצב בה הגדול אינו מתחייב- אין דין חינוך. ויש אומרים כי גם באופן זה יש חובה לחנך את הקטן.
9. יש אומרים שחינוך ללבוש צנוע הוא חינוך למצוות עשה, ולכן אין חיוב לחנך לעניני צניעות לפני גיל חינוך [כמו בכל חינוך למצוות עשה], אך יש אומרים כי החינוך ללבוש צנוע הוא חינוך לאפרושי מאיסורא, ועל כן הוא מתחיל כבר בגיל שלוש שנים.
10. לדעת החזו"א אין חיוב לחנך את הקטנה ללבוש צנוע מחשש שתכשיל אחרים כל עוד גופה אינו מפותח. יש סוברים שבכל ענין יש לחוש להכשלת הרבים מעל גיל שלוש אך בדברים שאין בהם גילוי חלקי גוף וכל איסורם הוא משום מנהג צניעות לכו"ע אין לחשוש שמא מכשילה את הרבים ואין חיוב לחנכה עד גיל שש או שבע.
11. לאור האמור בשלושת הסעיפים הקודמים נראה כי לכתחילה ראוי שילדות עד גיל שש-שבע לא יגלו חלקי גוף שיש חיוב מן התורה לכסותם [כגון שוק, האיזור שתחת

הצואר וכדומה] אך מעיקר הדין ניתן להקל בזה, וודאי יש מקום להקל לילדות קטנות עד גיל שש-שבע שלא ילכו עם שרוולים עד המרפק וכן שילכו בחולצה בלי שרוולים אפילו לכתחילה.

12. יש מי שאומר כי אסור להלביש ילדה מגיל שלוש ומעלה במכנסיים, אך נראה שאין צורך להחמיר בכך ועד גיל חינוך [שש או שבע] מותר להלבישם לילדה.

13. יש להתיר לילדה לפני גיל שש-שבע ללכת בביתה כשאיין שם אנשים זרים עם גופיה וכדומה או להתעמל במכנסיים קצרים במקום שיש רק נשים.

14. מותר לילדה לפני גיל חינוך ללבוש בגד אדום.

15. לגבי ריקוד קטנה לפני גברים יש לדון בזה בג' שלבים בגדילה :

א. אם היא מעל גיל י"א שנים, או שהיא מתחת לגיל זה אך גופה מפותח ונראית כאשה, אסור לה לרקוד ולהציג לפני גברים:

ב. אם היא בגיל צעיר שעדיין לא הגיע לשלב שניכר צורת גופה, וגם כלל אינה מתעניינת בבני המין השני – מותר ויש אוסרים.

ג. אם היא בגיל שכבר מתעניינת בבני המין השני, יש לאסור גם אם גופה איננו מפותח.

16. מותר לקטן ולקטנה עד גיל שמונה או תשע שנים לחבק ולנשק זה את זה.

17. מותר לילד קטן [עד גיל שמונה או תשע] לנשק אשה מבוגרת משום נימוס וכדומה, וכן מותר לילדה קטנה [עד גיל שמונה או תשע] לנשק אדם מבוגר, וודאי מותר הדבר בין אח קטן לאחותו הגדולה ובין אחות קטנה לאחיה הגדול.

18. מותר לחבק ולנשק אח או אחות מאומצים שלא הגיעו לגיל חינוך.

19. כל הדברים שנאסרו משום הרהור אינם אסורים בקטן עד גיל תשע, כיון שאינו יכול לבא לידי קישוי. לכן עד גיל זה מותר לקטן ללכת אחרי אשה, להסתכל בבגדי צבע של אשה ובבעלי חיים בשעה שמזדווגים זה לזה.

20. מותר לקטן להסתכל על קטנות, גם בזמן שהן רוקדות.

21. מותר לקטן להסתכל במקומות המכוסים של הקטנה אם זו לא הגיעה לידי התפתחות גופנית, לכן מותר לקטן ולקטנה הלבושים בבגד ים- להתרחץ ביחד בבריכה.

22. מותר לקטן להסתכל במקומות המגולים של הגדולה, ונראה שמעיקר הדין מותר לו להסתכל אף במקומות המכוסים של הגדולה, אך לכתחילה כדאי להימנע מכך מגיל שלוש ואילך.

23. מעיקר הדין מותר לקחת ילד קטן לרחוץ בחוף שיש בו נשים, אך ראוי להימנע מכך במדת האפשר, ואם יש חשש שיזכרו מראות אלה בגדולתם- יש לאסור. לקחת ילדה קטנה לחוף של גברים- מותר.

-
24. מותר לילד מתחת לגיל שמונה או תשע להסתכל בתמונות של נשים וכן בסרטים שמופיעות שם נשים, אפילו אם נראים שם מקומות המכוסים. אולם אין להתיר לו להסתכל בתמונות שענינם פריצות וגירוי היצר.
25. מותר לקטן לשמוע קול אשה ששרה, בין אם היא קטנה או פנויה שאינה נדה ובין אם היא נדה או אשת איש.
26. לכתחילה ראוי להפריד את כיתות הלימוד של בנים ובנות גם בגילאים הקטנים אולם במקום הצורך יש להתיר חינוך מעורב עד כיתה ג.
27. מותר לקטן ולקטנה מתחת לגיל מצוות להתייחד זו עם זה.